

**Om litteratur- og informasjonstjenester til blinde- og
svaksynte i en digital verden**

Jostein Helland Hauge

Mars 2003

Innhold

Sammendrag	4
1 Innledning	6
1.1 Om bakgrunnen for utredningsarbeidet.....	6
1.2 Om oppgavens hovedmål.....	6
1.3 Hvordan gripe an oppgaven?.....	7
2 Viktige rammebetingelser	9
2.1 Nytt syn på funksjonshemming.....	9
2.2 Fra kompensasjon til universelt design.....	9
2.3 Organiseringen av støtten til studenter.....	10
2.4 Hva står skrevet?.....	11
2.5 Ny lov om spesialpedagogisk støtte i Danmark.....	11
2.6 Støtte til studenter med særlige behov i Sverige.....	12
2.7 Nordisk råd om studie-relevant faglitteratur til alle grupper.....	12
3 Digital teknologi for funksjonshemmede	13
3.1 Digital teknologi endrer hverdagen.....	13
3.2 Hovedutfordringen.....	13
3.3 Universell utforming og åpne standarder.....	13
3.4 Internett for alle.....	14
3.5 Digitale lydbøker.....	14
3.6 Fra utlån til formidling.....	15
3.7 Fleksibilitet og innovasjon.....	15
3.8 Lydbøker for alle.....	16
4 Hovedtrekk ved NLBs organisasjon, tjenester og lånere	18
4.1 Noen fakta om NLB.....	18
4.2 Om lånerne av folkebibliotek-litteratur.....	19
4.3 Lånerne har spesielle behov.....	20
4.4 Hva med bruken av blindeskrift?.....	20
4.5 Informasjon og opplæring er nødvendig.....	21
4.6 Studenter vil ha kvantitet.....	21
4.7 Utlån av kassettbånd krever arbeid - digitale medier tar over.....	21
5 Produksjon av lydbøker og punktskriftbøker ved NLB	23
5.1 Mediene skifter.....	23
5.2 Spesialisert fagkunnskap.....	23
5.3 Produksjonskapasiteten.....	24
5.4 Blindeskriftproduksjonen.....	24
6 Utlån av lydbøker og punktskriftbøker	26
6.1 Utlånsarbeidet.....	26
6.2 Vedlikeholdsarbeidet nå og fremover.....	26
6.3 Bestilling av lån.....	26
6.4 Spesielle behov.....	27
6.5 Mange driftsoppgaver.....	27
6.6 Hva med filialene?.....	27
6.7 Situasjonen i Sverige.....	28
6.8 Det tilgjengelige bibliotek.....	28
7 Om opphavsrett	29
7.1 Lovgrunnlaget.....	29
7.2 Usikkerhet hos produsentene.....	29
7.3 Harmonisering av opphavsrettslovgivningen i Europa.....	30
7.4 Muligheter for samarbeid med forlagene er alt til stede.....	30
8 Mer om studenttjenestene ved NLB	31
8.1 Sektorprinsippet.....	31
8.2 Produksjons- og lånerett.....	31
8.3 Flere får tilgang til DAISY-spillere.....	31
8.4 Situasjonen i Sverige.....	32
8.5 Forsøk med nye tjenester.....	32

8.6	Produksjonen for studenter er kostbar	33
8.7	Produksjonen dekker ikke fremtidige behov	34
8.8	Prøveprosjekt ved Universitet i Oslo	34
8.9	Det er mer som forener enn skiller	34
9	Noen hovedtrekk ved arbeidet i Danmark og Sverige av relevans for situasjonen i Norge	36
9.1	Danmarks Blindebibliotek (DBB)	36
9.2	Instituttet for Blinde og Svagsynede	39
9.3	Talboks- og punktskriftsbiblioteket	39
10	Arbeidet med organisasjonsutvikling i NLB	42
10.1	Ønske om en ny organisering av arbeidet	42
10.2	En arbeidsgruppemodell er krevende	42
10.3	Implementeringen gikk i stå	43
10.4	Behandling i styret	43
10.5	De fremtidige utfordringer må være grunnlaget	44
10.6	Strategiplanlegging er viktig	44
10.7	Et godt økonomisystem	44
10.8	Vurdering av situasjonen ved NLB i dag	45
11	Om produksjonen ved NLB	46
11.1	Lydbøker	46
11.2	Produksjonen i 2002	46
11.3	Antall titler er ikke et adekvat produksjonsmål	47
11.4	Om volum og kostnader ved produksjonen i NLB	47
11.5	Spesielt om blindeskrift	48
11.6	Sammenligning med Sverige og Danmark	49
12	Omlegging til digitale tjenester	53
12.1	Prøvevirksomhet fra 1997	53
12.2	DAISY-spillere som hjelpemiddel	53
12.3	Styret for NLB støtter overgang til DAISY	54
12.4	Ny plattform gir behov for samarbeid	54
13	Formidlingsvirksomheten ved NLB i dag og fremover	56
13.1	Utlånet i dag	56
13.2	Fra utlån til formidling	56
13.3	Nye formidlingsformer	57
13.4	Folkebibliotekene – nye samarbeidspartnere	57
13.5	Samarbeid om opplysning og opplæring	58
14	Veien videre	59
14.1	Innledning	59
14.2	Nye rammer	60
14.3	Mål og oppgaver for NLB i årene som kommer	61
14.4	Virkninger for NLB av den foreslåtte videreutviklingen	63
14.5	Vurdering av ulike forhold ved en eventuell utflytting av NLB til Rana	65

Sammendrag

Digital teknologi og endrede samfunnsforhold har de siste årene gitt en rekke nye utfordringer for organisasjoner og institusjoner som yter informasjons- og litteraturtjenester til blinde og svaksynte. Kulturdepartementet viste i Stortingsmelding nr. 22 (1999-2000) "Kjelder til kunnskap og oppleving" til dette forholdet og foreslo at det senere ble foretatt en nærmere utgreiing om Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB).

Som en oppfølging av forslaget i stortingsmeldingen ble undertegnede i oktober 2002 gitt i oppdrag å utarbeide en rapport som bl.a. kunne gi Departementet råd om hvordan det ved NLB kan legges til rette " finansielle, administrative og produksjonstekniske ordninger som kan gi mer effektiv drift enn i dag, samt øke og forbedre tjenestetilbudet til de primære målgruppene betydelig". Departementet ba om at rapporten ble ferdigstilt til 1. mars 2003 slik at eventuelle omlegginger kan effektueres fra og med 2004.

I rapporten blir det i kap. 1 gitt en nærmere presisering av formålet med utgreiingen og orientert om arbeidsmåtene.

Kap. 2 klargjør hvordan det er vokst frem en ny forståelse av begrepet funksjonshemning. Det er slått fast i norsk politikk at det er et overordnet samfunns mål å sikre alle grupper full deltakelse og likestilling i samfunnet. Ny digital teknologi gjør det nå mulig å utvikle produkter og tjenester basert på prinsippet om "universell utforming". I arbeidet med utvikling av nye tjenester for syns- og lesehemmede blir dette prinsippet en viktig rettesnor. Kapitlet viser hvordan det i dag er en økende oppmerksomhet omkring støttetiltak for studenter med syns- og lesehemninger.

Målet med kapittel 3 er å konkretisere hvordan ny teknologi kan tas i bruk for nyskapende tjenesteforsyning til blinde og svaksynte med vekt på utviklingen av digitale lydbøker og mulighetene for nye samarbeidskonstellasjoner, både med private og andre offentlige aktører.

Kap. 4 gir en fakta-presentasjon av NLB i dag og omtaler de spesielle tjenestebehov som brukerne av folkebiblioteklitteratur og studielitteratur har. Digital teknologi er på full fart inn i dette tjenestemarkedet og vil snart erstatte de analoge medier med helt nye løsninger.

Produksjonen ved NLB blir tatt opp i kap. 5. Det understrekes at NLB bl.a. har stor kompetanse i produksjon av lydbøker, men at produksjonsvolumet er lavt.

Innlesingskostnadene kan i dag stå for inntil 90 % av produksjonsutgiftene for lydbøker. NLB bør derfor finne frem til måter å redusere kostnadene på. Et opplegg med ekstern produksjon av noter/partiturer i punktskrift og blindebøker bør vurderes.

Kap. 6 redegjør for utlånet av lyd- og punktskriftbøker i dag og de omfattende driftsoppgavene knyttet til utlån av kassett-bøker. Utlånet gjennom filialene i Bergen og Trondheim blir omtalt og bibliotekenes store innsats i opplysnings- og veiledningsarbeid for lånerne. Når utlån av kassetter erstattes av formidling av CD-plater, vil imidlertid det viktigste grunnlaget for filialenes og hovedutlånets primærvirksomhet falle bort.

I kap. 7 gis det en kort presentasjon av de deler av opphavsrettslovgivningen som regulerer NLBs arbeid og av den harmoniseringen av norsk lovgivning som i dag skjer med basis i EUs direktiv 2001/29. Det hevdes at det ikke er grunn til å tro at de rettslige rammebetingelsene for NLBs virksomhet vil bli endret vesentlig i årene som kommer. Alt i dag er det mulig gjennom ryddige avtaler å inngå nye samarbeidsordninger med forfattere, opphavsrettsorganisasjoner og forlag om en mer effektiv gjenbruk av tekstgrunnlaget for skjønnlitterære og faglige verk.

Redegjørelsen i kap. 8 om studenttjenesten ved NLB viser at denne tjenesten, som er svært kostnadskrevende, i tråd med sektorprinsippet fra nå av bør organiseres under Undervisnings- og forskningsdepartementet (UFD).

Litteraturforsyningen til blinde og svaksynte i Sverige og Danmark blir omtalt på mange steder i rapporten. I kap. 9 gis det en fremstilling av relevante trekk ved arbeidet i Danmarks Blindebibliotek (DBB) og Instituttet for Blinde og Svagsynede i København og ved Talboks- og punktskriftsbiblioteket (TPB) i Stockholm. En rekke viktige forskjeller i arbeidsmåter blir identifisert innenfor produksjon og formidling. DBB utvikler nå et fulldigitalisert produksjons- og formidlingssystem. TPB er en stor produsent av bl.a. digitale lydbøker.

Kap. 10 gir en fremstilling av det planleggingsarbeidet fra 2000 av som siktet mot å implementere en arbeidsgruppemodell i NLB. Det konstateres at implementeringsarbeidet er stilt i bero og at institusjonen i dag er preget av en rekke konflikter som samlet bl.a. gir seg utslag i en tillitskrise mellom ledelse og ansatte. Konfliktmønsteret er utviklet over lang tid og det synes ikke å være enkle løsninger som kan føre til en mer normal og hensiktssvarende organisasjonskultur.

Produksjonen ved NLB blir gjennomgått i kap. 11. Det vises at produksjonen av ulike produkter er lav (og til dels avtagende over flere år), både isolert sett og i sammenligning med forholdene i Danmark og Sverige. Samtidig ligger produksjonskostnadene langt over tilsvarende hos TPB. Forskjeller i beregningsgrunnlaget for det tilgjengelige tallmaterialet tilsier imidlertid at en detaljert sammenligning av produksjon og kostnader mellom de skandinaviske produksjonsmiljøene ikke kan utføres.

Kap.12 gir et oversyn over omleggingen til digitale tjenester ved NLB. Styret vedtok i fjor å støtte overgang til digitale lydbøker, men ønsket en samlet plan for teknologiskiftet sammen med en konsekvensanalyse. En slik plan og en overordnet strategiplan finnes ikke ved NLB i dag.

Hovedtemaet i kap. 13 er at NLB i fremtiden vil bli en produksjons- og formidlingssentral for digitale tjenester, herunder tjenester formidlet via digitale nett. Verdien av det samarbeidet som er innledet med Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana (NBR), blir understreket og de perspektiver som ligger i et utvidet samvirke. Samarbeid med interesseorganisasjonene og med folkebibliotekene om opplysningsvirksomhet og opplæring av brukerne ved overgangen til digital tjenesteyting blir understreket.

I rapportens siste kapittel (kap. 14) oppsummeres de viktigste forholdene som er omtalt. De nye rammer som NLBs arbeid fremover må settes inn i, gjør det nødvendig å foreta flere grunnleggende endringer av NLB. Med basis i en rammebeskrivelse av viktige funksjonstrekk ved NLB i fremtiden, trekkes det to hovedkonklusjoner:

1. Ansvar for produksjon av pensumlitteratur for studenter overføres til UFD. Det anbefales at student-tjenesten samlokaliseres med relatert virksomhet ved Huseby kompetansesenter i Oslo.
2. Det bør vurderes å flytte NLB til Rana og gjennomføre en samlokalisering med NBR. Teknologiske forhold og behovet for å kople NLBs virksomhet tett opp mot nye faglige samarbeidspartnere utgjør hovedbegrunnelsen for forslaget.

I en avsluttende del blir ulike forhold ved en eventuell utflytting av NLB til Rana beskrevet.

1 Innledning

1.1 Om bakgrunnen for utredningsarbeidet

Kultur- og kirke departementet har i lang tid vært opptatt av å skaffe gode litteraturtjenester til blinde og svaksynte. Som ledd i dette arbeidet ble undertegnede i oktober 2002 bedt om å utarbeide en rapport som særlig kunne gi Departementet et oversyn over status og forventet utvikling på dette området og på denne basis gi en vurdering av arbeidet ved Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) i Oslo. Departementet ønsket at svar på disse og andre spørsmål kunne foreligge til 1. mars 2003.

I avtalen om oppdraget er hovedoppgaven formulert som følger:

"Det overordnede målet med utredningsarbeidet er å finne fram til finansielle, administrative og produksjonstekniske ordninger som kan gi mer effektiv drift enn i dag, samt øke og forbedre tjenestetilbudet til de primære målgruppene betydelig."

Forslaget til statsbudsjett for 2003 omtaler denne utredningen slik:

"Produksjonen av litteratur til syns- og lesehemmede¹ er for liten i forhold til behovet. For å øke produksjonen i 2003 foreslås det vesentlig økte bevilgninger til Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek. Samtidig vil departementet sette i gang en utredning om hvordan folkebibliotek- og studielitteraturtjenester til syns- og lesehemmede best kan organiseres og finansieres i fremtiden, bl.a. i lys av den teknologiske utviklingen.

Tildelingsbrevet til NLB for 2003 gir følgende beskrivelse:

"Som påpekt i St.meld. nr. 22 (1999-2000) Kjelder til kunnskap og oppleving, har Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek hatt en stadig nedgang i produserte titler, spesielt når det gjelder folkebiblioteklitteratur. Også når det gjelder studielitteratur, har det vært problemer med å møte behovet. Biblioteket har i liten grad tilpasset seg ny teknologisk utvikling, selv om biblioteket den senere tid har tatt i bruk digital produksjon. Departementet vil på denne bakgrunn igangsette en utredning om hvordan folkebibliotek- og studielitteraturtjenester til syns- og lesehemmede best kan organiseres og finansieres i fremtiden. En vil her legge vekt på å klargjøre hvordan den teknologiske utviklingen kan fremme organisatoriske løsninger som gir best mulige tjenester til brukergruppen og samarbeidsrelasjoner til andre institusjoner. Videre vil en legge vekt på å nyttiggjøre seg erfaringer som er gjort i andre land der organiseringen av tjenesten til dels sterkt avviker fra den modell en hittil har arbeidet ut fra i Norge. Departementet vil sørge for at utredningen foreligger tidsnok til at de omlegginger som bør gjennomføres, kan effektueres fra og med 2004, og vil komme tilbake til saken i budsjettforslaget for 2004. "

1.2 Om oppgavens hovedmål

Som vist ovenfor, er hovedmålet med denne utredningen på basis av de aktuelle brukergruppers tjenestebehov, den teknologiske utviklingen og i lys av NLBs nåværende situasjon å foreslå endringer i tjenesteytingen for blinde og svaksynte. Dette betyr at utredningen ikke har som mål å gi en detaljert faglig utgreiing om tjenesteområdet, men bør konsentreres om slike trekk som kan gi grunnlag for å foreslå fremtidsrettede tjenesteformer. Alt i starten kan det slås fast at disse vil ha sitt grunnlag i bruk av ny digital teknologi.

¹ Departementet har opplyst at denne betegnelsen ved en inkurie er blitt benyttet i stedet for "blinde og svaksynte" her og i budsjett-tildelingsbrevet til NLB for i år.

En slik utgreiing kan ikke utføres uten at man studerer det arbeidet som i dag blir utført av andre parter som yter tjenester for blinde og svaksynte. Dette gjelder tiltak både i vårt land og utenlands. Så fort som den digitale utviklingen skjer, og samfunnet generelt endrer seg, er den viktigste utfordringen å identifisere de hovedlinjer som en fremtidig tjenesteutvikling bør legge til grunn.

De forslag som fremmes i den avsluttende delen av denne rapporten, vil det være svært delte meninger om. Min hovedutfordring har vært å tilrettelegge bakgrunnsmateriale og premisser for en allsidig behandling av de modellforslagene som utredningen konkluderer med.

1.3 Hvordan gripe an oppgaven?

Når så viktige og omfattende spørsmål som nevnt over, skal behandles i løpet av noen få måneder, blir det vesentlig raskt å skaffe seg en oversikt over arbeidet i dag ved den institusjonen som er utredningens hovedobjekt. Det ble derfor aller først opprettet kontakt med ledelse og medarbeidere ved NLB. Samtidig ble et omfattende kildemateriale om institusjonen og dens tjenester nøye studert. Den åpne holdningen som NLBs personale viste meg, på tross av stor usikkerhet om hva mitt oppdrag kunne føre til, har vært til stor hjelp i en startfase.

Når det gjelder NLBs ansvar og produksjonsoppgaver for studentlitteratur, har AFI-rapport nr. 2/2000 (Knut Fossetøl og Siri Kessel: "Politiske ambisjoner og administrativ rasjonering. Om funksjonshemmede studenters "rett" til tilgjengelig studiemateriell") vært til stor hjelp når det gjelder en forståelse av virksomheten på området frem til århundreskiftet. Selv om mange av de hovedtrekk som beskrives, også har vært fremtredende de siste årene, er det særlig rapportens siste del, "Oppsummering, konsekvenser og forslag", som har direkte relevans for utgreiingsarbeidet. Det vises til de ulike punkter nedenfor der utførelsen og organiseringen av tjenester for studenter blir behandlet.

For å kunne sette NLBs arbeid inn i en bredere faglig sammenheng, har det vært viktig å få informasjon om de organisasjoner og institusjoner i Norge som er interessepartnere for eller arbeider med samme type oppgaver som NLB. Her nevnes spesielt kontakten med Norges blindforbund, Norges blindforbunds trykkeri, Synshemmede akademikerens forening (SAF), Huseby kompetansesenter, Læringssentret og Lydbokforlaget. Gjennom representanter for disse organisasjonene og institusjoner og virksomheter som de har kunnet vise til, har det vært mulig å danne seg en oversikt, om enn ufullstendig, over det som skjer på feltet litteratur- og informasjonstjenester til syns- og lesehemmede i vårt land.

Studium av offentlige utredninger knyttet til funksjonshemmedes situasjon i utdanning og samfunnsliv har likeledes vært en viktig grunnlagsaktivitet.

I tillegg har det vært foretatt studiebesøk til Talboks- og punktskriftsbiblioteket (TPB) i Stockholm, og til Danmarks Blindebibliotek (DBB) og Instituttet for Blinde og Svagsynede i København. På ulike vis har disse studiebesøkene gitt et viktig grunnlag for de vurderinger som er gjort. Institusjonene blir også omtalt enkeltvis nedenfor med vekt på forhold av relevans for emnet, og ellers er deres erfaringer trukket inn en rekke steder i teksten. Det er også holdt møte med Nasjonalbibliotekets avdelinger i Oslo og Rana for å klarlegge denne institusjonens relasjon til innsatsområdet og mulighetene for samarbeid i årene som kommer.

For øvrig har det vært naturlig gjennom internett å søke frem viktig informasjon om det arbeidet som drives utenfor Norden, herunder i Storbritannia, Nederland, Australia, Canada, USA m.fl.

Hovedinntrykket fra samtaler, lesning og studiebesøk er at alle de institusjoner som arbeider for syns- og lesehemmede, er inne i en stor omstillingsprosess i dag.

På et møte 22. januar 2003 ble styret for NLB gitt en orientering om det kartleggingsarbeidet som til den tid var blitt foretatt.

2 Viktige rammebetingelser

2.1 Nytt syn på funksjonshemming

I løpet av det siste 10-året har det vært en stigende oppmerksomhet fra det offentliges side omkring de funksjonshemmedes vilkår i vårt samfunn. Gjennom utredningsarbeid og holdningsskapende virksomhet med støtte i nasjonalt og internasjonalt forsknings- og utviklingsarbeid er det vokst frem en ny forståelse av begrepet funksjonshemming. Blant annet er det i NOU 2001:22, "Fra bruker til borger" gitt en bred gjennomgang av begrepet. Her blir "funksjonshemming" brukt i betydningen "reduisert funksjonsevne". "Funksjonshemmende" forhold blir da slike "som viser et misforhold mellom forutsetningene til mennesker med redusert funksjonsevne og de krav miljøet og samfunnet stiller til funksjoner på områder som er av vesentlig betydning for å etablere og opprettholde selvstendighet og en sosial tilværelse". (Innstillingens kap. 1.4. Sentrale begrep)

Det er slått fast som grunnlag for norsk politikk på området at alle skal sikres full deltakelse og likestilling i samfunnet, men det er ennå langt igjen til en slik målsetting er nådd.

2.2 Fra kompensasjon til universelt design

Tradisjonelt har arbeidet for funksjonshemmede tatt utgangspunkt i et ønske om å finne frem til høvelige tiltak som kan kompensere for nedsatt funksjonsevne. I de siste årene er det imidlertid kommet frem et stadig sterkere krav om at de funksjonshemmede skal sikres like vilkår og løsninger *til samme tid* som andre grupper. Det tales derfor stadig mer om at løsninger for å dekke gapet mellom funksjonsevne og samfunnets/situasjonens krav, må baseres på prinsippet om "*universell utforming/universelt design*". Dette prinsippet legger til grunn en forutsetning om at tiltak, prosesser, produkter og systemer mv. allerede i utgangspunktet skal tilrettelegges slik at de er tilgjengelige for alle.

Når dette tas frem som et viktig hovedprinsipp alt i innledningen av denne rapporten, skyldes det at prinsippet aktualiseres i ulike sammenhenger i arbeidet med å skaffe blinde og svaksynte adekvate litteratur- og informasjonstjenester.

Holdningsendringer er viktige for å endre adferd i forhold til funksjonshemmede, men i mange sammenhenger er det nødvendig med lovregulerte rettigheter. Slik er det når elever med redusert funksjonsevne på grunnskolenivå gjennom opplæringsloven får fastslått sine rettigheter til tilpasset studiemateriell og tekniske hjelpemidler. Det er opprettet en rekke institusjoner som gir tilbud til funksjonshemmede elever, i første rekke de statlige kompetansesentra.

Situasjonen er annerledes for studenter i dag med unntak av dem som er blinde eller sterkt svaksynte. Gjennom sedvane har den gruppen som kan fremvise dokumentasjon på et bestemt omfang av synstap, i dag en de facto produksjonsrett til obligatorisk pensumlitteratur hos NLB, mens andre grupper med syns- og lesehemning gis anledning til å låne allerede tilrettelagt litteratur.

Primærgruppen av studentbrukere hos NLB er i underkant av 80 studenter, mens antall studenter med alvorlige og vedvarende lese- og skrivevansker (dyslektikere) finnes i et omfang av mange tusen. I dag kan ikke NLB gi tilfredsstillende service til blinde og svaksynte studenter. Skal andre grupper studenter også betjenes ut fra krav om særlig tilrettelagte former for litteraturtjenester og læremidler, vil det forutsette støtteordninger som langt overgår den kapasitet som finnes i dag. Dersom målsettingen ble utvidet til å gjelde voksne med alvorlig dysleksi, ville det raskt bli klart at produksjonsoppgavene for disse, som utgjør 3-8 % av befolkningen, ville være en nærmest uløselig oppgave. Det kan her nevnes at av de ca. 8900 individuelle lånere av lydbøker som hovedutlånet ved NLB betjente i 2002, var ca. 40% registrert med andre handikap enn synshemninger.

Ny teknologi vil på den annen side gjøre det mulig i fremtiden å betjene grupper med ulike former for syns- og lesehemninger med samme type tilrettelagte litteraturtjenester, noe som åpner for helt nye perspektiver for parallell tjenesteyting. Dette gjelder bl.a. i produksjonen av digitale lydbøker som inneholder synkronisert tekst og lyd, eventuelt i form av digitale multimedie bøker.

2.3 Organiseringen av støtten til studenter

Fra flere hold reises det i dag et krav om at det må tas nye initiativ for å finne frem til støtteordninger som gjør det mulig å se elevs og studenters tjenestebehov i et overordnet perspektiv og søke løsninger som sidestiller alle grupper under utdanning, og også voksne i en utdanningssituasjon. Konkret er det vist til den anomali som ligger i at produksjon av studielitteratur hører under NLB og derved under Kultur- og kirke departementet, mens høyere utdanning for øvrig sorteres under Undervisnings- og forskningsdepartementet. Dette spørsmålet er tatt opp på bred basis i den nevnte AFI-rapporten og er et tilbakevendende tema i kontakten og korrespondansen mellom Synshemmede akademikers forening (SAF) og de berørte departementene.

Etter initiativ fra våre sentrale myndigheter er det iverksatt handlingsplaner for funksjonshemmede på de høyere undervisningsinstitusjonene, noe som også har utløst tiltak for tilrettelegging av studiemateriell for ulike grupper med spesielle behov. På budsjettet for 2003 til iverksetting av Kvalitetsreformen er det eksempelvis også avsatt midler til produksjon av lærebøker for blinde og svaksynte studenter. Gjennom prosjektbevilgninger er det kommet i gang viktig prøvevirksomhet, som ved Universitetet i Oslo.

De spørsmål som dette reiser om en mer hensiktsmessig organisering av arbeidet, vil bli drøftet flere steder i utredningen. Blant de forhold som tas opp, er nødvendigheten av en bedre koordinering av ulike fagmiljøers kompetanseutvikling når det gjelder bruk av nye digitale medier og tiltak for å skape større volum i produksjonen. Vi kan se for oss en fremtidig situasjon der tjenesteforsyning til funksjonshemmede studenter med syns- og lesevansker blir utført på en rekke institusjoner. Et sentralt spørsmål er om vi også i fremtiden vil ha behov for et nasjonalt produksjonssted/formidlingssenter for studenter, og om den nåværende plasseringen ved NLB er den mest hensiktsmessige.

Tilgang til aktuelt studiemateriell til rett tid er en nødvendig forutsetning for at studenter skal kunne gjennomføre sin utdanning. De nye studieformer som nå innføres, aksentuerer dette forhold ytterligere, både på grunn av behovet for mer variert studiemateriell og de strammere tidsrammer som nå legges for studiene.

De siste årene er det ikke minst blitt fokusert på de muligheter som digital teknologi gir for tilrettelegging og produksjon av faglitteratur. I dag produseres det i alle de nordiske land elektroniske bøker i lyd og blindeskrift for syns- og lesehemmede. De har som oftest grunnlag i trykte utgaver som digitaliseres. Dette er imidlertid en omvei når forholdet er at all ny faglitteratur trykkes med basis i en elektronisk fil. Fremover blir det derfor viktig å søke samarbeid med forfattere, opphavsrettsorganisasjoner, trykkerier m.fl. for å utnytte direkte dette elektroniske grunnlagsmaterialet.

Hovedutfordringen kan formuleres slik: De funksjonshemmede må få samme tilgang til studie- og faglitteratur som andre borgere. Derfor vil det ikke i fremtiden være snakk om produksjonsrett eller lånerett, men om å få tilgang til det utvalg av faglitteratur som andre grupper får, basert på metoder som gir grunnlag for en universell produktutforming.

2.4 Hva står skrevet?

I den nye Lov om universiteter og høyskoler er behovet for tilpasset læremateriell beskrevet slik: " Institusjonen skal, så langt det er mulig og rimelig, legge studiesituasjonen til rette for studenter med særskilte behov. Tilretteleggingen må ikke føre til en reduksjon av de faglige kravene som stilles ved det enkelte studium."(Paragraf 44, pkt. 5)

Også i andre sammenhenger har Stortinget formulert vedtak som tar sikte på å bedre tilgangen til studielitteratur. Det gjelder bl.a. ved behandlingen av St.meld. nr 27 (2000-2001) "Gjør din plikt – Krev din rett" der et av vedtakene lyder: "Stortinget ber Regjeringa leggje betre til rette for å gjere læremateriell tilgjengeleg for lesehemma studentar".

I sin innstilling til NOU 2001:22 "Fra bruker til borger" tar Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen opp viktigheten av å legge forholdene til rette for ulike studentgrupper med nedsatt funksjonsevne og uttaler bl.a.:" Komiteen mener det er viktig at læremateriell institusjonen produserer, bør foreligge i elektronisk form, som et tilrettelagt tilbud for studenter med særskilte behov".

2.5 Ny lov om spesialpedagogisk støtte i Danmark

Det bør her nevnes at Danmark i 2000 vedtok en "Lov om spesialpedagogisk støtte ved de videregående uddannelser". Etter denne får alle studenter som blir godkjent for støtte av Styrelsen for Statens Uddannelsesstøtte, de nødvendige støttetiltak via sin institusjon. Når det gjelder studielitteratur, kjøpes tjenester hos Institutt for Blinde og Svagsynede og i andre produksjonsmiljøer. På tross av det nye lovgrunnlaget er det på den annen side også i Danmark en stor utfordring å få etablert ordninger for dyslektikere som i praksis sidestiller dem med andre grupper i en studiesituasjon.

2.6 Støtte til studenter med særlige behov i Sverige

I Sverige er det akseptert at dyslektikere har rett til produksjonsstøtte fra Talboks- og punktskriftsbiblioteket (TPB) på linje med andre grupper, og de utgjør i dag den største gruppen av brukere. Studentgruppen som søker støtte hos dette biblioteket, vokser med inntil 30% pr år og omfatter i dag ca. 1050 studenter. Det vises til nærmere omtale nedenfor. Statistikken for 2002 fra NLB viser også tydelig at studentgrupper uten produksjonsrett er den langt største lånergruppen med i alt 115 studenter. Om de får tilfredsstilt sine lånebehov, er imidlertid et annet spørsmål.

2.7 Nordisk råd om studie-relevant faglitteratur til alle grupper

Også i Nordisk råd er spørsmålet reist om lik adgang for alle til studie-relevant faglitteratur. I oktober i fjor vedtok Rådet enstemmig et vedtak som oppfordrer de nordiske regjeringene til å treffe flere tiltak som kan sikre synshemmede samme tilgang som andre til elektroniske fagbøker. Det oppfordres til gjennomgåelse av eksisterende lovverk for å lette tilgangen og å unngå bruk av krypteringsmetoder ved spesialproduksjoner for målgruppen. Slike metoder hinder lånevirkosmheten mellom landene. Videre oppfordres regjeringene til å bidra til at det opprettes eller utvikles en nasjonal standard for tilrettelegging av elektroniske bøker i kommersielle formater.

3 Digital teknologi for funksjonshemmede

3.1 Digital teknologi endrer hverdagen

Vi lever allerede i dag i et informasjons-, kunnskaps- og utdanningssamfunn som på grunnleggende måter er basert på digital teknologi.

Å sikre alle like muligheter til informasjon, utdanning og kulturopplevelser er et overordnet samfunns mål. Fremveksten av digital teknologi kan føre til nye ulikheter mellom samfunnsgrupper, men riktig brukt kan denne teknologien gi vanskeligstilte grupper en helt ny tilgang til informasjon, utdanningstilbud, litterærtjenester og kulturopplevelser. Dette gjelder ikke minst de funksjonshemmede, hvor tilgangen til digitale tjenester alt i dag endrer deres hverdag på gjennomgripende vis.

Stadig flere funksjonshemmede får nå tilgang til digital infrastruktur og digitale tjenester. Ved dette blir det tydelig at de inndelinger som brukes for å karakterisere ulike grupper funksjonshemmede, blir lite hensiktsmessige for mange formål. Slik er det bl.a. når det gjelder tjenesteutvikling til dem som har syns- og lesehemninger.

Ofte vil de digitale produkter og tjenester som de funksjonshemmede etterspør, også være svar på behov hos de dominerende brukergrupper i storsamfunnet, jf. til eksempel digitale lydbøker og systemer for tekst-til-tale og tale-til-tekst. Slik sett kan de funksjonshemmede sies å være de mest krevende brukere av produkter som det allmenne markedet ønsker.

3.2 Hovedutfordringen

I dag står vi overfor store utfordringer både når det gjelder å nytte fullt ut den teknologi som er til disposisjon og å bygge opp en kompetanseberedskap for å kunne utforske de teknologier som nå er på prøvefeltet.

Hovedutfordringen i tjenesteutviklingen for syns- og lesehemmede er å skape faglige og organisasjonsmessige løsninger som kan stimulere til

- utviklingssamarbeid på nasjonalt nivå
- kvalitet og volum i tjenesteproduksjonen
- kunnskap om tilgjengeligheten til og bruken av de nye tjenester og
- en effektiv formidling av tjenestene

3.3 Universell utforming og åpne standarder

Fremover vil digitale vitenskilder og kultur- og underholdningsmedier prege vår hverdag. Skal blinde og svaksynte bli funksjonsdyktige i fremtiden, må de også gis muligheter til å utnytte de nye digitale tjenester fullt ut og i former som er tilpasset deres behov. Derfor må vi også i Norge delta aktivt i det utviklingsarbeidet som skjer internasjonalt for å skape digitale tjenester, digitalt utstyr og formater for innholdspresentasjon som kan dekke de spesielle behovene som disse grupper har. Norge har sammenlignet med Sverige og Danmark, jf.

nedenfor, ikke lykkes i samme utstrekning som disse landene i å være aktive parter i et internasjonalt utviklingssamarbeid. Det må fremover tilrettelegges vilkår for at denne situasjonen kan endres.

I mange tilfeller vil utvikling av løsninger for de funksjonshemmede bety å ta i bruk løsninger som det er generell interesse for i samfunnet, jf. over. Dette gjelder også i bruk av fleksible format-standarder som for eksempel XML for å bestemme innhold og struktur i elektroniske kilder. Åpne filstandarder sikrer at det ut fra en digital tekst-, bilde- eller lydfil kan tilrettelegges produksjoner i ulike medier og foretas tilpasninger til forskjellige brukerbehov når det gjelder ulike utdata-formater.

3.4 Internett for alle

Internett vil så langt vi kan se fremover være en dominerende informasjonskanal. Tilrettelegging av informasjon i web-format slik at innholdet kan nås av grupper med svært ulike forutsetninger, er i dag i mange land en viktig del av den offentlige informasjonspolitikken. Det finnes en rekke testprogrammer som kan kjøres mot ulike typer web-baserte hjemmesider og underliggende digitalt materiale for å fastslå deres bruksvennlighet for blinde og svaksynte. I dag er det teknisk mulig å tilrettelegge løsninger som gir disse grupper tilgang til de aller fleste vanlige interaktive tjenester som internett kan formidle.

3.5 Digitale lydbøker

Fremveksten av kompakte og billige lagringsformer for tekst, lyd og bilde og programverktøy for integrasjon av ulike medier gir nå helt andre muligheter enn før for nyskapende tjenesteproduksjon for blinde og svaksynte og grupper med lesevansker. Digitale lydbøker på CD-plater tilrettelagt etter det såkalte DAISY-formatet (Digital Accessible Information System) gir brukerne en helt ny verden av muligheter: Lydbøkene, som avspilles på egne typer spillere og ved hjelp av spesiell programvare, kan romme inntil 50 timer lyd. Brukerne kan lett orientere seg i innholdet, søke seg frem til et bestemt avsnitt, sette inn egne bokmerker, søke etter sidenummer mv. Lytting på lydbøker via datamaskin (også ved bruk av syntetisk tale) gir i tillegg muligheter for å søke etter bestemte ord, skrive eller tale inn merknader etc. Det finnes i handelen både enkle og mer avanserte spillere og en rekke ulike programmer, både for lydbokspillere og datamaskinbruk. Basisprogramvaren er gratis eller meget rimelig å anskaffe.

I dag er tilrettelegging av såkalte digitale fulltekst-lydbøker med synkronisert lyd og tekst på veg inn i produksjonsmiljøene også hos oss, og det eksperimenteres med multimedie-lydbøker hvor også visuell informasjon er integrert for bruk via datamaskin. Slike bøker er av særlig stor verdi for dyslektikere, som nå kan arbeide parallelt med lyd og tekst/bilde, og hvor parallellteksten til innspilt lyd kan vises synkront på skjerm. Lyden kan avspilles i flere hastigheter uten forvrengning av talen.

I fremtiden vil lydbøker med tilhørende elektronisk tekst være et standard-produkt, bl.a. fordi selve innlesingen vil foregå med basis i en tilrettelagt og redigert elektronisk tekst.

Det arbeidet som har vært gjort for å standardisere formater for slike produkter, bl.a. gjennom det internasjonale DAISY-konsortiet, har vært banebrytende. Her har Sverige i mange år

innehatt en ledende stilling. I dag utvikler Danmarks Blindebibliotek (DBB) svært avanserte produksjonsløsninger for ulike digitale produkter som dekker hele produksjonslinjen fra planlegging til formidling. Utviklingsarbeidet der vekker i dag en berettiget internasjonal oppsikt, jf. nedenfor.

3.6 Fra utlån til formidling

Som anskueliggjort i mange deler av bibliotekverdenen går vi mot en situasjon der tjenester knyttet til utlån og retur av fysiske informasjonsprodukter i mange tilfeller vil avta. De konvensjonelle bibliotek tjenester erstattes av tjenester der det gis tilbud om tilgang til elektroniske produkter, enten som gratistjenester eller etter en lisens-/betalingsordning og slik at brukerne henter de aktuelle produkter til egen bruk gjennom digitale høyhastighetsnett. Elektronisk handel med opphavsrettsbelagt materiale er et næringsområde i betydelig vekst, og alt i dag finner vi ulike tjenester av dette slag i vårt land, for eksempel knyttet til formidling av elektroniske bøker og musikk. Slike nye formidlingsordninger vil også på sikt gi store endringer i litteratur- og informasjonsforsyningen til blinde og svaksynte.

Mens vi i dag i NLB har en omfattende utlånsvirksomhet, vil vi i fremtiden se en utvikling der institusjoner av denne type blir formidlingssentraler for digitale produkter og tjenester og hvor produktene ikke blir returnert til sentralen. Bestilling av tjenester skjer ofte direkte av eller på vegne av brukeren mot en database og i form av leveranse på forespørsel fra store digitale produksjonsdatabaser. Behovet for lagerhold avtar, og den fysiske håndteringen av bestillingen blir minimal sammenlignet med i dag.

3.7 Fleksibilitet og innovasjon

Det blir også en langt større fleksibilitet enn i dag når det gjelder å ta i bruk og nyttiggjøre seg ulike fremstillingsmåter og produksjonsmiljøer. I en sum stiller dette de tjenester som i dag er aktive på området, overfor helt nye strategiske, organisasjonsmessige, tekniske og formidlingsfaglige utfordringer. Men ett er sikkert: Det blir en spennende fremtid. Arbeidet for blinde og svaksynte vil foregå innenfor IKT-området avanserte utviklingsområder.

Et viktig trekk ved utviklingen er de muligheter vi har for også å gjøre de store samlinger av analoge kassettbånd tilgjengelige i digital form. Derved får brukerne tilgang til hele bredden av tidligere tilrettelagt litteratur på samme digitale plattform. Slik analog-digital overføring har foregått lenge, og også hos NLB. Særlig interessant i dag er de løsninger som Danmarks Blindebibliotek (DBB) har utviklet og som gjør at farten i overføringen øker dramatisk. NLB er, når dette skrives, i ferd med å sende til DBB ca. 20.000 kassettbånd for digitalisering, dvs. ca. 3300 titler. En effekt av den store produksjonskapasiteten vil være at den langvarige prosessen med overføring av analoge bånd til digitalt medium kan kortes betydelig ned i Norge.

En passant nevnes her at det spørsmålet er kommet opp om hvordan NLB kan tilby sitt store lydbokmateriale på kassettbånd til andre enn sine primærbrukere i en digital form og slik at lydbøkene kan spilles på utstyr på det kommersielle stormarkedet. Alle større lydbokbibliotek har en stor kulturskatt på sine hyller som burde komme mange til gode. Slike spørsmål må ikke minst tas opp med opphavsrettsorganisasjonene.

Både NLB, Huseby kompetansesenter og andre benytter nå i et visst monn tidligere produsert digitalt materiale gjennom avtaler med forlag og trykkerier. Men denne innsatsen er i dag tilfeldig og begrenset og medfører som oftest en omfattende kodekonvertering av materialet (som oftest datafilen brukt ved trykking, noe som er lite rasjonelt) for å få det over på et format som kan brukes i produksjoner for syns- og lesehemmede. Det betyr at dagens opplegg ikke gir de store effektivitetsgevinster som teknologien i seg selv gir grunnlag for.

Til i dag har ikke forlagene vært særlig interessert i å inngå samarbeid om produksjon av elektroniske utgaver eller tilrettelegge grunnlagsfiler i formater som støtter en elektronisk videreproduksjon hos andre. Dette er et felt som det må arbeides intensivt på i fremtiden. De ulike interessenter bør, som også Nordisk råd tilrår, gå sammen med de nasjonale myndigheter for å fremforhandle løsninger som sikrer bruksavtaler med opprettshaverne og avtaler med forlag og trykkerier som kan etablere konsensus om bruk av bestemte filstandarder for digital produksjon i ulike formater. Gitt at dette kan skje og at det kan etableres akseptable betalingsordninger for den elektroniske grunnversjonen av en bok (eksempelvis samme pris for elektronisk versjon som for trykt bok), står vi overfor en revolusjon i tilgangen til både allmenn- og faglitteratur for studenter og andre lånergrupper.

Det er i dag i gang interessant prøvevirksomhet på området også i vårt land med deltakelse av både forfatter- og andre interesseorganisasjoner, ulike informasjonsleverandører og brukere. I denne sammenheng er det oppmuntrende å bli kjent med at det i andre land også på kommersiell side er i gang en bevegelse for å få akseptert DAISY-standard som format-grunnlag for digital tekstformatering. Internasjonalt er det klare tegn som tyder på at DAISY-formatet eller kompatible formater får stadig større oppmerksomhet i standardiseringsorganer, herunder i USA.

3.8 Lydbøker for alle

I dag er den kommersielle produksjonen av lydbøker i Norge estimert til å være ca. 150 titler pr. år. Etterspørselen vokser år for år, og tilbudet antas å øke betydelig i løpet av de nærmeste årene. Også bibliotekene har stor etterspørsel og utlånsvekst når det gjelder dette mediet. Folkebibliotekenes utlån var i 2001 over 1.2 millioner. Dette var en økning på 9 % fra året før.

Den økende bruk av digitale lydbøker i samfunnet bidrar i seg selv til å fjerne inntrykket av at lydbøker er et spesielt hjelpemiddel for syns- og lesehemmede. Dette er i seg selv viktig, både for å bygge ned barrierer mellom grupper, og ikke minst i forhold til den store dyslektikergruppen, som ofte forblir usynlig, bl.a. fordi dyslektikerne selv gjerne ønsker å skjule sitt lesehandikap.

Allminneliggjøring av lydbøker ved at de blir et ordinært bibliotek-tilbud, vil gjøre det lettere for grupper med spesielle behov å oppsøke sitt lokale bibliotek, og slik bidra til å realisere visjonen om "det tilgjengelige bibliotek".

Alle lydbok-titler som produseres offentlig, bør i prinsippet være åpent tilgjengelige. Det bør utvikles nye modeller for samarbeid mellom private produsenter og offentlige myndigheter, en bedre ressursutnyttelse i produksjonen og et nytt avtaleverk som kan sikre en omfangsrik privat og offentlig produksjon av best mulig kvalitet og med tilgjengelighet for alle brukere.

Innenfor en slik ramme kunne det tenkes støttetiltak fra det offentlige side som ville gi bibliotekene anledning til å kjøpe inn et antall lydbøker, noe som ville garantere lydbokprodusentene et visst salg og derved grunnlag for en økt produksjon. Denne ville i sin tur gi langt bedre tilgang til aktuell, kvalitetsinnlest skjønnlitteratur og faglitteratur også for blinde og svaksynte og derved minske produksjonspresset på NLB. Dersom det ble stilt krav om at produksjonsgrunnlaget skulle være DAISY-kompatibelt, ville det også være mulighet for enkelt å videre-redigere verkene for de formål som spesielle grupper har.

Det kan også tenkes mer omfattende samarbeidsordninger der NLB som ledd i sitt arbeid med å skaffe aktuell litteratur til sine lånergrupper inngår et direkte produksjonssamarbeid med ett eller flere forlag. Med basis i en anbudsmoell kunne NLB da invitere til et samarbeid om fremstilling av et bestemt utvalg av titler, herunder titler innenfor nisjeområder som NLBs lånere etterspør. Dersom en slik samarbeidsmodell fikk et betydelig omfang, ville NLBs behov for egen produksjonskapasitet kunne reduseres betraktelig. Egenproduksjonen ville da være et supplement for å fremstille lydbøker for å dekke spesialiserte brukerønsker. Det nevnes her at organisasjonen "Kristent arbeid blant blinde og svaksynte" (KABB) allerede har utviklet et samarbeid med flere forlag om produksjon av digitale lydbøker. Samarbeidet dekker både KABBs behov for å fremstille lydbøker til sin lånergruppe av blinde og svaksynte og forlagenes ønske om å fremskaffe titler for salg på det åpne markedet.

Alt i dag produseres lydbøker i et CD-format, og lydfilene i DAISY-lydboken blir nå (bl.a. hos TPB) organisert etter mp3-standarden slik at de kan leses på ulike typer kommersielle CD-spillere. Også her konvergerer altså teknologiene slik at tjenesteproduksjon for spesielle grupper og det allmenne forbruker-markedet smelter sammen.

Et fremtidig lydboksmarked kunne da se slik ut:

- Forlagsutgitte titler (egenpriorterte og produserte)
- Forlagsutgitte titler (produsert med innkjøpsstøtte fra eller i et direkte samarbeid med det offentlige)
- Offentlig produserte titler (som for eksempel ved NLB i dag)
- E-tekster som leses av brukeren ved hjelp av talesyntese eller lesere for blindeskrift (vil i fremtiden være teknisk mulig for størstedelen av produksjonen av fagtekster og skjønnlitteratur, men mest hensiktsmessig for fagtekster - forlagsutgitte og offentlig produserte. Et samarbeid mellom forlag og offentlige myndigheter er sterkt ønskelig.)

Den fleksibiliteten som digital formidlingsteknologi i dag gir for produktutforming, bør være en god anledning til at offentlige og private aktører på lydbokmarkedet nå setter seg sammen og drøfter nye former for samarbeid. Slike samarbeidsformer kan bl.a. bety at behovet for egenproduksjon ved NLB av lydbøker blir kraftig redusert og at eventuelle frigjorte midler kan kanaliseres mot andre tiltak, for eksempel litteraturtjenester for yrkesaktive voksne og nye innvandrergupper.

4 Hovedtrekk ved NLBs organisasjon, tjenester og lånere

4.1 Noen fakta om NLB

Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) er etter sine vedtekter et nasjonalt bibliotek under Kultur- og kirkedepartementet som skal yte bibliotektenester til blinde og svaksynte og andre lesehemmede når dette ikke går ut over primærbrukerne. Som vist over, har NLB også som oppgave i dag å fremskaffe og legge til rette pensumlitteratur for blinde og svaksynte studenter på universitets- og høyskolenivå.

Denne sistnevnte oppgaven er ikke hjemlet i de eksisterende vedtektene, men har vært et arbeidsområde (med start i 1973) som ble tatt med da staten i 1989 overtok driften av det biblioteket som inntil da var en del av Norges blindedeforbund.

Hovedproduksjonen av litteratur er av samme slag som finnes på folkebibliotekene, men med vekt på skjønnlitteratur. Litteraturtjenestene har to hovedformer: Produksjon og utlån av lydbøker og bøker i blindeskrift. De siste årene er produksjon av elektroniske fagboktekster blitt en ny tjenesteform.

Lånergruppen hos NLB er oppgitt å være ca. 12.000, og lånerne finnes spredt over hele landet. Den aktive lånergruppen er noe lavere, rundt ca. 10.000.

NLB er i dag lokalisert i Rosenborggata 19 i Oslo, hvor biblioteket leier byggets 1. etasje (studieavdeling og hovedutlån) og 4. etasje (produksjonsavdelingene og administrasjon). Arealene er på til sammen ca. 2000 kvadratmeter og disponeres etter en leiekontrakt som utløper i 2004. I tillegg har NLB en filial i Bergen og en i Trondheim, som begge historisk er en videreføring av bibliotek drevet tidligere av Vestlandske og Nordenfjeldske blindedeforbund.

Regnskapstallene for 2002 viste at NLB i fjor hadde et totalt driftsbudsjett på 30.679 mill. kr og inntekter på ca. kr 100.000.

NLB har for 2003 fått tildelt et budsjett på i alt 35.767 mill. kr, og dette innebærer en økning på ca. 5 millioner i forhold til i fjor. I sitt tildelingsbrev skriver Departementet at "det forutsettes at institusjonen innenfor den gitte bevilgningsrammen dekker blinde og synshemmede studenters behov for studielitteratur og igangsetter tiltak for å gi døvblinde et tilbud når det gjelder utskriftstjeneste."

For å utføre sine oppgaver har NLB for tiden en bemanning på i alt 43 stillinger som fordeler seg slik: Administrasjon 6 (13.9), avdeling for lydproduksjon 9.8 (22.8%), avdeling for blindeskriftproduksjon 3 (6.9%), hovedutlånet 15.7 (36.5) og studieavdelingen 3 (6.9%). Filialene er bemannet med 5.5 stillinger (11.5%), herav 3 stillinger i Bergen og 2.5 i Trondheim. Organiseringen av virksomheten i avdelinger ble justert i 2002 av NLBs styre som et ledd i den planlagte omorganiseringsprosessen som startet i 2000. Innholdsplanleggingen og implementeringen av den nye strukturen er imidlertid av ulike årsaker stoppet opp. Dette forholdet blir behandlet nærmere senere.

Ser en på stillingsressursene i de faglige avdelingene, fremgår det at bibliotek- og formidlingsarbeidet står for 65.5% og lyd- og blindeskriftproduksjon for 34.5%.

NLBs ledelse har stipulert at de totale kostnader ved bibliotekvirksomheten (inkludert tilrettelegging for produksjonsoppgaver) og produksjonsvirksomheten er om lag like store, dvs. mellom 11.5 og 12.5 mill. kr på hver aktivitet. De totale kostnadene ved student-tjenestene i 2003 er beregnet til ca. 6.5 mill. kr. Beløpet innbefatter redaksjonell tilrettelegging, produksjon av lydbøker, blindebøker og elektroniske tekster, samt utlånsvirksomheten.

I 2002 stilte NLB i alt 258 lydboktitler til disposisjon for sine brukere. Av dette var 154 produksjoner for studenter, herav 146 som ble produsert i DAISY-format.

96 titler ble nyprodusert innen gruppen folkebibliotek-litteratur for voksne og 33 titler for barn og unge. For disse gruppene ble 5 verk produsert i DAISY-format innenfor en prøveordning.

I fjor ble det produsert 146 verk i blindeskrift: 58 for voksne, 59 for barn og 29 for studenter. I tillegg ble det produsert 65 partiturer.

Samlingene ved NLB omfattet ved inngangen til 2003 i alt ca. 7000 lydbøker av folkebibliotek-litteratur og ca. 5500 av studielitteratur. NLB har ca. 2100 blindebøker for voksne og ca. 2200 for barn.

Utlånet i 2002 rapporteres å være vel 225.000 fra hovedutlånet i Oslo, ca. 21.000 fra filialen i Bergen og ca. 19.000 fra filialen i Trondheim. De to filialene har en kopisamling lokalt av den mest etterspurte litteraturen.

I egne kapitler nedenfor vil produksjonen av litteratur og formidlingen av den bli nærmere gjennomgått.

4.2 Om lånerne av folkebibliotek-litteratur

Statistikk viser at majoriteten av lånerne er over 65 år, og det samme er tilfellet i bl.a. Sverige og Danmark. Vi kan vente at andelen eldre synshemmede vil øke ytterligere med den demografiske utviklingen som vi ser fremover. De fleste i gruppen har fått synshemninger på sine eldre dager. I dag fødes det kun et fåtall blinde barn pr. år, men mange med multihandikap og hvor synshemning inngår. Antallet blinde og sterkt synshemmede stiger noe oppover i barne- og ungdomskullene p.g.a. sykdomstilstander, ulykker mv. som fører til blindhet eller ulike grader av sterk synshemning.

Alderssammensetningen av lånergruppen og denne gruppens spesielle behov som lånere (og deres bruk av den litteratur de bestiller) vil være et viktig grunnlag for tjenesteplanlegging i alle serviceinstitusjonene på området.

En del av de voksne blinde bor i konsentrerte boligområder, som til dels er tilrettelagt for denne gruppen. Slike bofellesskap finnes i Trondheim og Oslo.

NLB har sin bibliotekfilial i Trondheim plassert i det felles bomiljøet, og også NLB i Oslo ligger sentralt i et boligområde med mange blinde. Slik lokalisering gir gode forutsetninger for å betjene de lokale brukere og utvikle tilleggstjenester for dem. Naturlig nok finner vi en forholdsvis stor gruppe av NLBs brukere i Oslo-, Trondheims- og Bergensregionen.

For eksempel har bibliotekfilialen i Bergen i dag over 70 % av sine brukere fra Hordaland og Bergen. Regioninndelingen av de respektive biblioteks geografiske innsatsfelt viser seg ikke å være til hinder for at lånegrensene ofte krysses på grunn av fortsatt betjening av lånere som er flyttet og av andre grunner. Både hovedutlånet i Oslo og filialene har derfor lånere over hele landet.

4.3 Lånerne har spesielle behov

I forhold til andre brukere av bibliotek tjenester viser denne gruppen en rekke forskjeller. For det første er alderssammensetningen spesiell. Dessuten blir de tjenester som NLB kan gi, av til dels langt større betydning for denne gruppens velferd enn hva gjelder for utlån av eksempelvis trykt skjønnlitteratur til lånere i folkebibliotek. For NLBs lånere representerer bøker i blindeskrift og lydbøker en viktig del av de ytre stimuli som de mottar, og mange ønsker å beholde/kjøre bøker i blindeskrift, som ofte også gjelder allmenne emner og faglitteratur. De får ofte et spesielt forhold både til de bibliotekarere som vanligvis betjener dem og til innleserne av deres favoritt-litteratur. I langt større grad enn andre lånere er de blinde og svaksynte avhengig av orientering om ny litteratur og råd om hva som passer for dem.

Ved at de auditive sanseinntrykk er så sentrale for denne gruppen, blir også mange låneres forventninger om og krav til teknisk og kunstnerisk kvalitet på lydbøkene store. Ikke sjelden gis det tilbakemeldinger til NLB med synspunkter på både tekniske forhold og innlesernes prestasjoner. Men det er også klart at det innen lånergruppen er like store forskjeller som hos brukere av ordinære folkebibliotek-tjenester når det gjelder litteraturpreferanser. Heller ikke alle lånerne ser likt på saken når det gjelder vektlegging av kvalitet contra kvantitet i produksjonen. Det synes å være en allmenn oppfatning at mange av dem som er synshemmede, foretrekker en relativt ”nøytral” innlesing for å kunne gi verket sin egen tolkning.

Det er et karakteristisk trekk ved låneønskene at mange lånere i tillegg til den mest populære skjønnlitteraturen ønsker seg litteratur av spesiell karakter, for eksempel med tilknytning til eget lokalt miljø, eller slekts- og bygderomaner. I Sverige er ansvaret for produksjon av ”hembygdslitteratur” lagt til länsbibliotekene.

4.4 Hva med bruken av blindeskrift?

Siden de fleste i lånergruppen har utviklet en synshemming i høy alder, er ferdigheten hos mange i å lese og skrive blindskrift fraværende eller svært begrenset. Men for dem som behersker blindeskrift, er dette skriftspråket av svært stor betydning, både til lesing av skjønnlitteratur, fagbøker, aviser og tidsskrifter. I dag er det ikke minst Norges blindforbund som driver en informasjonsvirksomhet basert på blindeskrift, jf. nedenfor.

Bøker i blindeskrift var før starten av lydproduksjon det enerådende mediet for litteraturtjenester til blinde og sterkt synshemmede. Tidligere fikk barn og unge et godt opplæringstilbud i blindeskrift gjennom opphold på blindeskoler. I dag meldes det fra mange hold at ferdigheten i bruk av blindeskrift er dalende. Dette skyldes både dårligere opplæringsvilkår enn tidligere og økende bruk av lydbøker fremfor bøker i blindeskrift. De alle fleste som er blinde eller har sterk grad av synshemming, får, som nevnt, synsvanskene

når de blir eldre. Det er derfor kun et mindre antall av disse som lærer seg blindeskrift godt og blir aktive brukere av bøker i blindeskrift.

Det hevdes at den svakere ferdigheten i bruk av blindeskrift som man i dag ser blant de unge, er særlig bekymringsfull fordi den vanskeliggjør oppøvingen av en solid språkforståelse og ferdigheten i bruk av morsmålet og fremmedspråk. Uten ferdigheter i bruk av blindeskrift blir det heller ikke mulig å nytte effektivt leselister ved bruk av datamaskin. Det settes derfor i dag i gang kampanjer, både nasjonalt og internasjonalt, for å øke ferdighetene i blindeskrift blant barn og unge.

I denne forbindelse må det ses på som meget positivt at tilrettelagte blindeskriftbøker for barn skrevet av populære forfattere får en stor og entusiastisk leserskare. Et eksempel her er bøkene om Harry Potter som NLB har utgitt.

4.5 Informasjon og opplæring er nødvendig

Mer og mer vil det være slik i årene som kommer at også de eldre brukere vil være fortrolige med digitalt utstyr (jf. eldresurf) slik at de langt lettere enn tidligere kan ta i bruk nye digitale produkter for avspilling og selv bruke databaser for fremsøking av de ønskede bøker og for bestilling av sine lån. Det hevdes dessuten at betjeningen av en digital lydbok-spiller er langt enklere enn bruken av en kassett-spiller. Men i dagens situasjon vil det like fullt være behov for et omfattende informasjonsopplegg og også et planlagt opplæringsprogram når produksjonen av digitale lydbøker kommer skikkelig i gang og nytt avspillingsutstyr skal introduseres.

4.6 Studenter vil ha kvantitet

Når det gjelder synshemmede og lesehemmede studenter, viser all erfaring at de i mange tilfeller vil renonsere på kvalitet i innlesingen for å kunne få sine produksjoner raskt. Dessuten foretrekker studentene ofte elektroniske bøker fremfor lydbøker når det gjelder studiemateriell. Men også her er variasjonene store: På grunn av den ofte kompliserte struktur og utstrakte bruk av tallbaserte, grafiske og billedlige illustrasjonsformer mv. i fagbøker, finner en del studenter at en inntalt lydbok med forklaringer gir best utbytte. Preferansene vil også variere mye fra fag til fag.

Alt i dag kan det konstateres at produksjon av blindeskriftbøker for studenter blir marginal i fremtiden. Det har sammenheng med at de fra et elektronisk tekstgrunnlag kan få tilgang til innholdet gjennom bruk av leselist for blindeskrift knyttet til PC eller via et separat leseutstyr som for eksempel Braille Light. Automatisk produksjon av syntetisk tale vil også bli mer og mer brukt, jf. nedenfor om utviklingen i Danmark.

4.7 Utlån av kassettbånd krever arbeid - digitale medier tar over

Analogt innspillingsutstyr er nå i ferd med å fases ut og er dyrt å holde i drift. Returnerte kassettbånd må kontrolleres, spoles om og ofte repareres. Av slike grunner og på grunn av mulighetene til kompakt lagring og bedre navigeringsmuligheter i innholdet i digitale produksjoner, blir produksjon av analoge kassetter nå erstattet av digitale løsninger på CD-

format. På sikt vil dette i alle land gi et helt endret bilde med hensyn til tjenesteyting, et nytt nivå i tjenestekvalitet og føre til nye organisasjonsmessige og teknologiske tjenestestrukturer.

På mange vis kan vi tale om "et digitalt tigersprang", slik Danmarks Blindebibliotek så treffende har uttrykt det som nå skjer. Men når spranget er stort, blir det viktig å sette både produsenten av digitale tjenester og brukerne av dem i stand til å klare den krevende overgangen. For å lykkes må institusjonene foreta en fokusert strategisk produksjonsplanlegging, utvikle relevante og brukervennlige løsninger for lånerne og gjennomføre en detaljert plan for informasjon om og opplæring av brukerne i de nye mediene.

5 Produksjon av lydbøker og punktskriftbøker ved NLB

5.1 Mediene skifter

NLB har opparbeidet seg en stor kompetanse på produksjon av lydbøker gjennom nesten 50 år. I den første perioden ble magnetbånd brukt som informasjonsbærere, deretter kom kassettbånd i bruk, noe som i sin tid betydde en betydelig teknisk og praktisk omstilling både for produsenter og brukere. Omstillingen fra magnetbånd til kassettbånd ble gjennomført på kort tid. I dag er digitale medier på full fart inn og vil i løpet av noen få år helt erstatte bruken av analoge medier – med de endringer som teknologiskiftet fører med seg. Det er klart at alle som befinner seg i en situasjon med sterk omstilling, vil føle situasjonen som truende. Men som i produksjonslivet ellers i samfunnet (og NLB er på mange vis å se på som en produksjonsbedrift), vil det å holde fast på utdatert teknologi føre til at virksomheten snart spiller seg ut over sidelinjen.

5.2 Spesialisert fagkunnskap

Produksjon av lydbøker innebærer en rekke steg som forutsetter spesialisert fagkunnskap i alle ledd: Fra akkvisisjon av produksjonsgrunnlag – i dag som oftest den trykte boken – via faglig/pedagogisk tilrettelegging for produksjon og innlesing/redigering/retting frem til ferdig produksjon av lydbok.

NLB har knyttet til seg en stab av innlesere som hele tiden må følges opp. Innlesere blir gjerne rekruttert blant skuespillere, forfattere og ansatte i mediebedrifter. Når det gjelder innlesing for studenter på høyskoler og universiteter, brukes fagfolk fra universitets- og høyskolesystemet og fra andre fagmiljøer. Særlig forutsetter produksjon av studiemateriell en spesialisert faglig kompetanse i tilrettelegging da det er avgjørende for bruksverdien hvordan det ofte kompliserte innholdet av tekst, tabeller, illustrasjoner, bilder med mer blir formidlet. Bruk av digitale medier vil kunne lette tilretteleggingen fordi det er utviklet svært effektive editeringsverktøy, men arbeidet blir også mer krevende ettersom navigeringsmulighetene blir så store i de digitale mediene, og disse mulighetene må bygges inn i den strukturelle kodingen av verket.

Kvaliteten i det lydbokarbeidet som utføres innen skjønnlitteratur ved NLB, er regnet for å være meget god, noe som bl.a. skyldes en høy bevissthet om å bruke innlesere med stemmetype og temperament mv. som passer til tema og atmosfære i det verket som skal leses inn.

Talboks- og punktskriftsbiblioteket (TPB) i Sverige opplyser at deres mest benyttede eksterne produksjonsfirma, IRIS Intermedia, nesten aldri bruker profesjonelle skuespillere som innlesere, i motsetning til hva som gjøres hos NLB og i det kommersielle norske Lydbokforlaget. Det samme meldes fra dansk hold, hvor Danmarks Blindbibliotek (DBB) opplyser at det bare er et fåtall skuespillere som leser inn lydbøker for dem. Innleserne, som hos DBB har svært ulik bakgrunn, blir gitt opplæring og må bestå en godkjenningssprøve.

Siden innlesingskostnadene står for 75-90% av de rene produksjonsutgiftene pr time ferdig lydopptak, blir honoraret til oppleserne den dominerende kostnadsfaktoren. TPB har langt lavere produksjonskostnader enn NLB, og dette skyldes delvis at prisen for innlesing pr time bare er ca. halvparten av den norske timeprisen, som er på kr 508 (inkl. forberedelse). Opplysninger fra Danmark tyder også på at den norske timesatsen er over dobbelt så høy som hos DBB. Et eksempel illustrerer dette. Av de totale direkte kostnader på kr 13.500 for en digital lydbokproduksjon hos NLB (uten produsent-/teknikerassistanse), kan innlesingskostnadene beløpe seg til ca. kr 12.000.

Når selve innlesingen representerer den dominerende kostnaden ved en digital lydbokproduksjon, er det helt nødvendig at NLB fra nå av nøye analyserer sin praksis og på dette grunnlag legger til rette fremtidige løsninger som kan bringe innlesingskostnadene ned på et lavere nivå, totalt sett. Det gjelder bl.a. å tilrettelegge studioarbeidet for innleserne slik at de kan arbeide så selvstendig og effektivt som mulig. Dessuten bør det innføres et skille mellom ulike slag litteratur, slik at visse tekst-genrer blir lest inn av andre enn profesjonelle kulturarbeidere og til en lavere timesats enn den som gjelder for disse.

5.3 Produksjonskapasiteten

Det grundige arbeidet som utføres av NLB i lydbokproduksjonen, medvirker til at det er vanskelig å oppnå en tilstrekkelig høy årlig produksjon. I tillegg kan det stilles en rekke spørsmålsteget ved om kapasiteten, bl.a. i bruken av studioene, har vært god nok og om det har vært tatt riktige beslutninger i avveiningen mellom kvantitet og kvalitet i produksjonsarbeidet. I dag har NLB 9.8 stillinger knyttet til redaksjonell tilrettelegging og produksjon av lydbøker. Når NLB i år får ferdig 9 selvbetjente studioer, hvorav 2 også kan kjøres med produsent, vil kapasiteten rent produksjonsmessig kunne økes betraktelig. Et annet spørsmål er om det vil være praktisk og økonomisk mulig for NLB å gjøre bruk av hele den utvidede kapasiteten.

I noen grad benytter NLB i dag et par kommersielle studioer for produksjon og dessuten Norges blindforbunds avdeling i Trondheim, som driver et utstrakt informasjonsarbeid i lyd- og blindeskrift. Avdelingen er for tiden i gang med en omlegging til digital produksjon. Enkelte titler kjøpes også på det private lydbokmarkedet, ettersom NLB ikke har anledning til å produsere lydbøker som alt er eller planlegges utgitt kommersielt. Som tidligere omtalt i rapporten, bør det i forbindelse med planlegging av NLBs videre arbeid nøye vurderes om det kan inngås samarbeid med eksterne parter om digital lydbokproduksjon, noe som kan redusere produksjonsoppgavene internt i NLB og skape en enklere organisasjon.

Studenter med produksjonsrett til litteratur som filialene i Trondheim og Bergen kommer i kontakt med, får sine tjenester utført i Oslo. I fremtiden vil studentene samarbeide nærmere med sine studiesteder, også når det gjelder produksjonsoppgaver.

5.4 Blindeskriftproduksjonen

Blindeskriftproduksjon av skjønnlitteratur har pågått i 100 år. Alt fra 80-årene av har denne produksjonen skjedd ved at det tilrettelegges et elektronisk tekstgrunnlag, først ved innskriving til et digitalt medium, i dag ved skanning og optisk lesing av trykt tekst og bruk av alt tilrettelagte elektroniske filer, for eksempel fra produksjonsprosessen i trykkerier. For tiden har NLB eksterne medarbeidere som produserer bøker på oppdrag, og slike produksjoner er gjennomgående svært kostbare. Opplysninger fra NLB tyder på at de som

spesialiserer seg på slike oppgaver, kan regne med en meget høy årslønn. I årene som kommer, vil produksjonsprosessene endres radikalt, bl.a. ved gjennomgående bruk av elektronisk tekstgrunnlag og produksjon av blindeskrift på forespørsel ("on demand publishing") med grunnlag i databaser av tekstfiler som brukerne bestiller fra, jf. nedenfor.

NLB produserer også noter og partiturer i blindeskrift, og dette er et meget spesialisert arbeid. Det finnes en unik notesamling ved NLB, som bør få en langt større bruk enn i dag. Når det gjelder fremtidig produksjon, bør det vurderes å inngå avtaler med produksjon hos andre leverandører. I Norden har Danmarks Blindebibliotek gitt til kjenne ønsker om å ta imot produksjoner fra andre land.

Produksjonsmiljøet i punktskrift ved NLB er svært lite med bare 3 medarbeidere spesielt for denne typen arbeid. Slik det teknologiske grunnlaget for blindeskift-produksjon blir i fremtiden, bør det vurderes å samlokalisere arbeidet med et annet produksjonsmiljø, evt. i form av utplassering av oppdrag. Her fremstår i dag Blindeforbundets trykkeri i Bergen som en interessant samarbeidspartner.

6 Utlån av lydbøker og punktskriftbøker

6.1 Utlånsarbeidet

Bibliotekavdelingen ved NLB skal betjene lånerne med både skjønnlitteratur, faglitteratur og studielitteratur. Avdelingen består av ca. 24 stillinger totalt, filialene i Bergen og Trondheim medregnet. Det vil si at slik virksomheten drives ved NLB i dag, er disse avdelingene samlet om lag dobbelt så store og om lag like kostnadskrevenne som produksjonsavdelingene ved institusjonen. En slik stillingsstruktur vil endres i betydelig utstrekning ved overgang til digitale medier i tjenesteproduksjon.

På mange vis fungerer den daglige utlånstjenesten som i et vanlig folkebibliotek. Men det finnes også viktige forskjeller: Bare en mindre del av utlånet skjer over skranke. Hoveddelen av lydbøkene og bøkene i blindeskrift blir sendt pr. post til lånere over hele landet. Hver dag sendes det i gjennomsnitt ut over 900 esker med lydbøker, som hver inneholder mellom 5 og 8 kassetter. Oppgavene knyttet til manuell håndtering av utlån og retur av lån er svært omfattende. Det er derfor i dag også en betydelig praktisk fordel at NLB i Oslo er samlokalisert med et postkontor.

6.2 Vedlikeholdsarbeidet nå og fremover

Når brukerne returnerer sin lån, må alle kassetter kontrolleres, eventuelt spoles og repareres, og i mange tilfeller må nye utlånseksemplarer produseres fra masterbånd. Dette er i sum et stort og tidkrevende arbeid som kan illustreres ved at det årlig gjennomgås og klargjøres ca. 1.2 millioner kassetter. Det er i dag et stort etterslep i arbeidet med å klargjøre returnerte kassetter.

Ved overgang til produksjon av digitale lydbøker, konvertering av analoge bånd til digitale lydbøker og - lenger frem i tid - tilrettelegging av løsninger for nedlasting via bredbåndsnett av innholdsproduksjoner i lyd, tekst og blindeskrift, vil både produksjons- og utlånsfunksjonene bli fullstendig omlagt: Det vil i overveiende grad bli produsert kopier etter bestilling fra brukerne, og de tilsendte kopier vil ikke bli returnert.

6.3 Bestilling av lån

Bestilling av lyd- og blindeskriftbøker skjer i dag ved fremmøte, telefonhenvendelse eller e-post, og låneønskene legges inn i datasystemet Bibliofil, som er felles for folkebiblioteklitteratur og studielitteratur. Systemet blir brukt til katalogiseringsarbeid, inn- og utlånsfunksjoner (inkl. utskrivning av adressekort) og statistikkføring. Basen inneholder bl.a. også informasjon om hvem som har lest inn de enkelte verk og ulike opplysninger knyttet til lånerne og deres lånepreferanser.

I likhet med andre bibliotek registrerer NLB i dag at stadig flere henvendelser kommer via e-post og ofte med bestillinger av litteratur som er funnet via web-søk i databasen. Når det åpnes for bestilling fra lånere direkte i databasen, vil denne bestillingsmåten bli mye brukt. NLB driver også innlån fra andre land, særlig fra Sverige, og for studentgruppen dessuten fra

et internasjonalt lånemarked. Også her vil bruk av digitale tjenester bli den dominerende i fremtiden.

6.4 Spesielle behov

På den annen side vil det alltid være slik, bl.a. på grunn av lånernes høye alder og store syns- og lesehemninger, at de har behov for personlig kontakt og veiledning i betydelig grad. Det betyr at det også i fremtiden må opprettholdes telefontjenester for personlig tjenesteyting og i tillegg utvikles nye former for personlig kontakt, bl.a. via internett. Slike tjenester er i dag i full utvikling i blindebibliotekene i mange land.

6.5 Mange driftsoppgaver

Det ligger i sakens natur at det også foregår ved NLB et omfattende arbeid relatert til utvalg og gjennomlesning av aktuell litteratur (også litteratur etter forslag fra lånerne), redaksjonell tilrettelegging, inn- og utmelding av lånere, godkjenningsprosedyrer for studenter med produksjonsrett mv. På grunn av travle dager utfører NLBs bibliotekarer i dag det meste av litteraturlesingen som ubetalt ekstra-arbeid i sin fritid.

Det sendes ut ulike publikasjoner i lyd- og blindeskrift som informerer om tilbudene. NLB bruker web i sitt formidlingsarbeid, men har ennå langt igjen før bruken av dette mediet kommer på høyde med tilsvarende aktiviteter i andre nordiske land.

6.6 Hva med filialene?

Ordningen med filialer i Trondheim og Bergen har eksistert lenge, og disse filialene har sammen med hovedutlånet i Oslo nær kontakt med mange av sine lånere, og også gjennom besøk av en del av de lånerne som bor i nærområdet. Samarbeidsordninger med Postverket har også i filialene gjort utsending av kassetter og bøker i blindeskrift så effektiv som mulig.

Det er et faktum at brukere som bor nær filialene, har særlige fordeler i dag ved de gode service-tjenestene de mottar. Samtidig driver filialene et viktig allmennrettet opplysningsarbeid. Ordningen med filialer er imidlertid kostnadskrevende (ca. 29% av de direkte kostnader ved utlånet i NLB) og utlånet er relativt beskjedent (ca. 19% av det totale årlige utlånet på ca. 202.000 i 2001). Dette betyr bl.a. at hvert utlån koster forholdsvis mye mer fra filialene enn utlån via hovedutlånet. I løpet av kort tid vil mer kompakte forsendelsesmåter av lydbøker i form av CD-plater, som i fremtiden ikke returneres, bli vanlig. Formidling av elektroniske filer over nett kommer også om ikke lenge i ordinær bruk, særlig blant studenter og kyndige IKT-lånere for øvrig. Tiden er derfor alt i dag kommet til å vurdere en overgang til nye modeller for kontakten med og utlånet til brukerne. I en slik vurdering må det også legges vekt på den store utviklingen i IKT-bruk som har skjedd i folkebibliotekene og på deres fremtidige muligheter til å delta i betjeningen av denne brukergruppen.

6.7 *Situasjonen i Sverige*

Utlånsordningen i Sverige er slik at alle utlån av allmennlitteratur skjer gjennom folkebibliotekene. Produksjonen er størst hos TPB som i 2001 stilte til disposisjon for utlån 2600 nye titler, herav 929 i digitalt format. Også andre foretak produserer lydbøker, herunder Bbibliotekj n st AB som hvert år også kjøper den mest populære delen av produksjonen ved TPB (ca. 350 titler) og selger disse til bibliotekene. Folkebibliotekene, som også kjøper et stort antall av kommersielle lydbøker, kan avtale deponering av et visst antall titler fra TPB. Totalt foretas det ca. 2 millioner l n hvert år i bibliotekene. TPBs utlån er ca. 10% av dette, men for barnelitteratur noe høyere.

6.8 *Det tilgjengelige bibliotek*

Mange bibliotek i vårt land er også opptatt av å bli et bibliotek som er tilgjengelig for alle grupper og ønsker å drive utviklingsarbeid for å prøve ut ulike løsninger, bl.a. bruk av ny teknologi.

Her bør nevnes prosjektet "Det tilgjengelige bibliotek" under Delta-sentret i Sosial- og helsedirektoratet. Prosjektet ledes av ABM-utvikling. Et av målene er å prøve ut hvordan syns- og lesehemmede kan gis en mest mulig reell likestilling med andre grupper i sin bruk av bibliotekjenester. Prosjektet drives med basis i tre fors ksbibliotek hvor det er engasjert fem konsulenter til veilednings- og utviklingsarbeid. Tiltaket samarbeider med NLB bl.a. om bruk av DAISY-lydbøker. Prosjektet har bl.a. avdekket et stort underskudd av informasjon i lånergruppen om de fordeler som digitale litteraturtjenester gir. Dette faktum gir store utfordringer fremover.

7 Om opphavsrett

7.1 Lovgrunnlaget

Som tidligere nevnt, er virksomheten i organisasjoner og institusjoner som formidler litteratur-tjenester til blinde og svaksynte hjemlet i "Lov om opphavsrett til åndsverk" hvor det i paragraf 17, første ledd, uttales at "Av utgitt litterært eller vitenskapelig verk eller musikkverk kan det i annen form enn lydopptak fremstilles eksemplar bestemt til bruk for blinde og svaksynte."

I 3. ledd heter det blant annet at "Kongen kan bestemme at nærmere angitt organisasjon og bibliotek for vederlagsfritt utlån til funksjonshemmede skal ha rett til på fastsatte vilkår å fremstille eksemplar av utgitt litterært eller vitenskapelig verk gjennom opptak på innretning som kan gjengi det. I tilslutning til teksten kan offentliggjort kunstverk og offentliggjort fotografisk verk gjengis på opptaket. Opphavsmannen har krav på vederlag som utredes av staten".

Ifølge denne bestemmelsen vil det være mulig for bl.a. universitetsbibliotekene å bli aktive parter i arbeidet med å fremskaffe litteratur og studiemateriell i egnede formater til blinde og svaksynte.

7.2 Usikkerhet hos produsentene

Bruken av elektroniske medier i form av digitale lydbøker, fulltekst-lydbøker og lydbøker med fullt multimediale innhold har imidlertid skapt usikkerhet om hva som er tillatt ifølge gjeldende lover.

Det er blant annet blitt lagt til grunn at eksemplarene må fremstilles slik at de utelukkende kan brukes av de spesielle grupper som er nevnt i paragrafen, for eksempel ved bruk av avspillingsutstyr tilpasset formålet, alternativt ved bruk av krypteringsmetoder. I andre sammenhenger er det vist til de abonnementsordninger som gjelder for kjøp av elektroniske bøker, for eksempel hos eBokforlaget. Fra ulike hold blir det påpekt at en bruksavtale i forbindelse med utlån/formidling bør være et tilstrekkelig grunnlag, som i andre sammenhenger, for å hindre ikke-autorisert spredning av kopier. Ny CD-ROM-teknologi gjør det også mulig å fremstille kopier med tidssperre, vannmerking osv.

Praksis er i dag varierende. NLB bruker ikke kryptering i sine e-bøker og digitale lydbøker, mens det gjøres i andre land, også i Norden.

Det vises her til det tidligere refererte vedtaket i Nordisk råd fra oktober 2002 der bl.a. de problemer som kryptering volder, blir tatt opp.

Den usikkerhet som rår på området, bør snarest mulig fjernes ved at det utformes veiledende retningslinjer som den elektroniske formidlingsvirksomheten til blinde og svaksynte kan legge til grunn. En felles praksis i alle de nordiske land er viktig da det i dag foregår et betydelig fjernlån mellom de nordiske landene.

7.3 Harmonisering av opphavsrettslovgivningen i Europa

For tiden foregår det for øvrig i de europeiske land arbeid med å tilpasse lovgivning og forskrifter på opphavsrettsområdet til EUs direktiv med tittelen ”On the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society” (Directive 2001/29/EC).

Dette direktivet kan sies å ha sitt utgangspunkt i den sterkt økende betydning som handel med opphavsrettsbelagte produkter og tjenester fremover får – ikke minst gjennom fremveksten av stadig nye digitale teknologier for informasjonsformidling.

Harmoniseringsarbeid foregår også i vårt land, og det kan derfor ikke i dag uttales noe konkret om eventuelle endringer i de rettigheter som dagens lov gir for vederlagsfri kopiering uten opphavsmannens samtykke av opphavsrettsbelagt materiale til blinde og svaksynte.

Slik direktivet foreligger fra EU, tyder imidlertid alt på at dagens særordninger vil bli beholdt og tilpasset den nye situasjonen med utstrakt bruk av digitale medier. Det vises her til EUs innledende omtale av direktivet, der det i pkt. 43 uttales ”*It is in any case important for the Member States to adopt all necessary measures to facilitate access to works by persons suffering from a disability which constitutes an obstacle to the use of the works themselves, and to pay particular attention to accessible formats*”.

I direktivets kapittel 5, del 3 som omhandler unntaksbestemmelser (”Member States may provide for exceptions or limitations to the rights provided for in Articles 2 and 3 in the following cases:”) gis det i pkt b unntak for ”*uses, for the benefit of people with a disability, which are directly related to the disability and of a non-commercial nature, to the extent required by the specific disability*”.

I planleggingen fremover bør en derfor kunne ta det som gitt at det vil være muligheter til uten opphavsmannens samtykke å formidle tjenester til blinde og svaksynte i ulike elektroniske formater *så lenge dette gjøres for å imøtekomme gruppens spesielle behov.*

7.4 Muligheter for samarbeid med forlagene er alt til stede

Det bør også understrekes at det er fullt mulig i dag å inngå nyskapende samarbeid med forlag og opphavsrettsorganisasjoner om utvikling av elektroniske parallell-utgaver av faglitteratur og skjønnlitteratur i ulike formater tilpasset blinde og svaksynte. Forutsetningen er at det inngås avtaler som regulerer opphavsrettsforholdene og utnyttelsen av materialet. Erfaring viser at det er en økende åpenhet hos de kommersielle tilbydere av litteratur til å inngå nye former for samarbeid om tjenesteforsyning til grupper med spesielle behov. I fremtiden blir dette et viktig område å utvikle videre.

8 Mer om studenttjenestene ved NLB

8.1 Sektorprinsippet

NLBs kombinerte ansvar for produksjon av utgaver av folkebiblioteklitteratur og produksjon av pensumlitteratur har de siste årene i stigende grad gitt problemer. Plasseringen blir også av mange sett på som unaturlig ut fra et sektorprinsipp, fordi det er Utdannings- og forskningsdepartement som har ansvar for utdanningstilbud til ulike aldersgrupper. Bruken av ny teknologi gjør det naturlig, som nevnt ovenfor, også å se i sammenheng behovene til ulike aldersgrupper med forskjellige slag syns- og lesehemninger.

Sektoransvaret for tilrettelagte tjenester for alle grupper elever i grunnskole og videregående skole med lese- og skrivehemninger ligger hos en rekke institusjoner under UFD. I løpet av de siste årene er disse tjenestene konsolidert og utbygd gjennom arbeidet til de statlige kompetansesentra på området og Læringssettret. Blant annet av denne grunn kan det fremstå som uheldig at Kultur- og kirkedepartementet fremdeles har ansvaret for studenters pensumlitteratur og at NLBs arbeid er frikoplet fra virksomhet som for øvrig er rettet mot dem som er i en utdanningssituasjon. Ved Huseby kompetansesenter finnes også den største kompetansen i Norge på produksjon av DAISY-lydbøker, og det er også av ressursøkonomisk mange fordeler ved å samle flere produksjonsmiljøer i et større fellesmiljø.

8.2 Produksjons- og lånerett

NLB har i lang tid hatt i oppgave å skaffe til veie og produsere pensumlitteratur for blinde og sterkt synshemmede studenter og ved dette bidra til å sikre synshemmede et likeverdig utdanningstilbud i forhold til andre studenter. Disse studentene har en rettighet opparbeidet over lang tid til å få produsert pensumlitteratur enten som lydbok, blindeskriftbok eller som elektronisk tekst etter studentenes eget valg av medium – dersom det aktuelle verk ikke alt er produsert i et av de aktuelle formater. Andre studenter med lesehandikap kan låne den litteraturen som alt er blitt produsert for studenter med produksjonsrett. De synshemmede studentene med produksjonsrett som er registrert hos NLB, utgjør ca. 75 studenter (antallet registrerte studenter med lånerett er langt større), men det er ikke sikkert at dette er alle de studenter som ved sitt synstap tilfredsstillende vilkårene for produksjonsrett hos NLB.

I forhold til gruppen blinde og sterkt synshemmede studenter er antallet studenter med andre former for lesehemning en langt mer omfattende gruppe. Her er dyslektikere den største grupperingen, og de er som nevnt også den største gruppen lånere hos NLB. Studenter med dysleksi har altså ikke produksjonsrett i dag hos NLB og har heller ikke et utbygd hjelpeapparat å forholde seg til. Slik sett er forholdene langt bedre for elever i grunnskole og videregående skole, som både får produsert læremidler og får tilgang til hjelpemidler, herunder DAISY-spillere.

8.3 Flere får tilgang til DAISY-spillere

Det er gledelig at staten i høst innførte nye regler som gir alle over 26 år med dokumenterte støttebehov rett til å få utlånt en DAISY-spiller gjennom hjelpemiddelsentralene. Uttalelser

som er gitt fra trygdesektoren kan gi håp om en ytterligere utvidelse av tilgangen til DAISY-spillere neste år.

8.4 Situasjonen i Sverige

Det nevnes på dette punkt at situasjonen er langt annerledes i Danmark og Sverige. I Sverige har dyslektikere rett til å få produsert studielitteratur i likhet med andre grupper funksjonshemmede. Også personer med midlertidig funksjonshemming får støtte til produksjon av litteratur. Av 877 studenter som i 2002 mottok støtte direkte fra Talboks- og punktskriftsbiblioteket (TPB) var 655 dyslektikere, 166 synshemmede, 49 bevegelseshemmede og 7 fra øvrige grupper. Det meldes om en 25-30% økning årlig i antallet studenter som søker TPBs tjenester, mens produksjon per capita går ned (pr. dato 1.2 nyproduksjon pr student) siden forholdsvis flere enn før kan gjøre seg nytte av tidligere produksjoner.

TPB får en direkte bevilgning fra Utbildningsdepartementet til sitt arbeid for studenter. For 2003 er denne bevilgningen på ca. 25 mill. svkr.

8.5 Forsøk med nye tjenester

Når det gjelder nye tjenester for studenter, foregår det i dag i Sverige et interessant teknologisk forsøksarbeid med nedlasting på forespørsel av aktuell litteratur til studenter fra en sentral server, og forsøk med direkteutsending av digitalt materiale ("streaming"). I full produksjon vil et slikt interaktivt system kunne gi tilgang til over 70.000 digitale lydbøker fra TPB, hvorav majoriteten vil være konvertert fra analogt til digitalt format. Opplegget vil også gjøre det mulig å gi tilgang til deler av et verk som er i produksjon, etter hvert som produksjonen skrider frem. Interessant pilotarbeid drives også på andre områder i regi av Post- og telestyrelsen. Denne forsøksvirksomheten gir et forvarsel om de store teknologiske endringer som nå kommer og som vil omskape hele virksomheten knyttet til formidling av digitale tjenester både på bibliotek-området og ellers i samfunnet.

Norge ligger i dag like langt fremme internasjonalt som Sverige i sin bruk av digital teknologi. Det er derfor viktig at vi også i Norge får finansiert bredbåndsforsøk for gruppen blinde og svaksynte på linje med det som nå skjer i vårt naboland. Hos oss gir den utvikling vi kan se for oss, et sterkt argument for å forsterke samarbeidet mellom NLB og Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana (NBR). Et slikt samarbeid vil gi NLB en svært god mulighet til tidlig å kunne ta i bruk de nettbaserte forsyningsmåter som kommer. NBR vil også med sitt store teknologiske fagmiljø kunne støtte NLB i arbeidet med så snart som mulig å komme over på en fulldigitalisert plattform for tjenesteforsyning, slik som man nå planlegger i Danmark, jf. senere i rapporten.

En helt annen produksjonsteknologi skal her også nevnes fordi den viser hvordan det oppstår støtteteknologi som gir brukerne anledning til selv å være produsenter av DAISY-bøker. Programmet "My Studio PC" utviklet i Japan for det internasjonale DAISY-konsortiet, gir brukeren enkel (og bl.a. talestøttet) veiledning i produksjon av digital lyd og tekst med alle de redigeringsmuligheter som finnes i den siste utgaven av DAISY-formatet. Tekst og lyd komprimeres, og det kan installeres program for syntetisk tale som kan brukes til automatisk lesing av tekstfilene. Dette gir vanlige brukere hittil uanede muligheter til selv å bygge opp

store informasjonssamlinger. Særlig gir et slikt system synshemmede studenter anledning til å skanne inn aktuelt studiemateriell, gjøre notater, interpolere nye elementer og ta stoffet ut i blindeskrift eller som syntetisk tale. Etter hvert som den eldre generasjon av blinde og svaksynte også består av mange IKT-kyndige, vil slike tjenester på samme måte kunne revolusjonere deres hverdag når det gjelder tilgang til informasjon og muligheter til å tilpasse bruken av den til egne behov.

Så gode som de syntetiske talesystemene er i dag for en rekke språk, representerer de allerede i dag et meget bra utdata-medium for studie- og faglitteratur. Særlig i Danmark legges det opp til produksjonslinjer som vil føre til at syntetisk tale kommer til å bli mye brukt i ulike sammenhenger. Syntetisk tale nyttes også i utstrakt grad i vårt land og særlig av studenter i forbindelse med bruk av internett. Også her skapes det tjenester som mange i storsamfunnet kan få glede av i fremtiden.

8.6 Produksjonen for studenter er kostbar

Oppgaven å være produksjonssentral for studenter har, som nevnt, ikke minst de siste årene ført til en rekke problemer for NLB. Siden studentene har rett til å produsert pensumlitteratur, og det er viktig å få produksjonen utført innen gitte tidsfrister, har på mange vis produksjonen av obligatorisk pensumlitteratur fått prioritet i arbeidet ved NLB. Både i arbeidsinnsats og rent økonomisk har produksjonen for denne tallmessig lille brukergruppen jevnlig forbrukt over halvparten av produksjonsbudsjettet ved NLB. Når dette i mange sammenhenger ses på som en bruk av midler som går på bekostning av produksjonen av tjenester som kan nå en stor gruppe blinde og svaksynte, skaper det en betent situasjon. En åpenbar grunn til gnisningene er at det ikke er laget en separat finansieringsordning for produksjon av litteratur for synshemmede studenter, slik det for eksempel er gjort i Sverige og Danmark.

For det andre kan en her, som når det gjelder andre sider ved produksjonen ved NLB, stille spørsmålet om produksjonen er effektiv nok i dag.

Styret for NLB har i lang tid vært opptatt av dette store problemet. Det er skrevet brev til Kultur- og kirke departementet om forholdene og bl.a. bedt om at det innføres en ordning med overslagsbevilgning, noe som hevdes å kunne bedre situasjonen noe ved at man til en viss grad kan planlegge og kostnadsføre produksjoner ut over et enkelt budsjettår. Slik problemene fremstår i NLB i dag, er det imidlertid usikkert om dette nå er et virkemiddel av særlig betydning for å løse grunnleggende produksjonsproblemer.

Den økonomiske siden ved problemet blir imidlertid åpenbart når det blir klart at de direkte produksjonskostnadene for studielitteratur til ca. 75 studenter er større enn kostnadene ved fremstilling av folkebiblioteklitteratur til 12.000 potensielle lånere. Det må her klart strekes under at produksjoner for studenter ofte er betydelig mer komplekse og mer ressurskrevende enn de tradisjonelle lydbok-produksjonene. Men, som uttalt over, er det grunn til å se på om det som faktisk blir gjort, er utført effektivt nok. Se også nedenfor omtalen av TPBs produksjon og kostnadene ved denne.

8.7 Produksjonen dekker ikke fremtidige behov

Fra studenthold, og av Synshemmede akademikers forening (SAF), er det blitt fremhevet at de nye studieformer som nå tas i bruk, på avgjørende måter vil forsterke de problemer som synshemmede studenter har med å få tilrettelagt i en høvelig form det studiemateriellet de trenger. Fremover vil vi se en overgang til mer studentdrevne aktiviteter med stort innslag av gruppe- og prosjektarbeid, og hvor de faste penser forsvinner og erstattes av mer fleksible og individtilpassede rammer av studielitteratur, jf. Kvalitetsreformens pedagogiske hovedprinsipper. Evnen til å finne frem til og kritisk analysere og anvende et omfattende kildemateriale blir en stadig viktigere del av studiene.

Studentenes behov for tidsmessige tjenester vil derfor fremover gå langt ut over de retningslinjer og produksjonsrammer som NLB opererer med. Alt i dag foregår det derfor i studenters egen regi, i studiestedenes regi og ellers en betydelig tilrettelegging av studiemateriell gjennom skanning og optisk lesing av tekst, kombinert med en stadig økende primærbruk av elektroniske kilder.

8.8 Prøveprosjekt ved Universitet i Oslo

Flere av lærestedene gir også service til syns- og lesehemmede som ledd i sine handlingsprogrammer for funksjonshemmede. Dette gjelder for eksempel Universitetet i Oslo der det i år med prosjektmidler fra UFD er satt i gang et prosjekt med det mål særlig å skaffe lesehemmede tilgang til studiemateriell på linje med andre studenter.

Ikke minst er målet å gjøre tilgjengelig for ulike studentgrupper med lesehemninger den produksjonen av artikler, kompendier og utdrag av bøker som blir produsert ved UiO. Det skal utredes og prøves ut ulike digitale løsninger for produksjon av e-bøker og digitale lydbøker. Vekten legges på en rask produksjon for at studenten ikke skal bli hemmet i sin studieprogresjon. Produktene gis kun den tekniske og redaksjonelle kvalitet som er nødvendig for det aktuelle formålet.

I sitt arbeid vil prosjektet arbeide nært sammen med de mange relaterte fagmiljøer ved UiO som for eksempel Universitetsbiblioteket (bl.a. Det digitale bibliotek), Universitetet i Oslos sentrale IT-tjeneste (USIT), Intermedia og UniPub. Dette tiltaket åpner interessante perspektiver også i forbindelse med det arbeidet som skjer ved NLB. Også ved andre høyere utdanningsinstitusjoner foregår det støttevirksomhet i ulike former i dag, som for eksempel innlesingstjenester og digitalisering av studiemateriell for bruk via blindeskrift eller syntetisk tale.

8.9 Det er mer som forener enn skiller

I dag er det mange institusjoner som i fellesskap har ansvaret for å produsere læringsmaterieell for elever i grunnskole og videregående skole. De viktigste er Tambartun og Huseby kompetansesentra og Læringsentret. Læringsentret er et nasjonalt kompetansesenter med koordinerende funksjoner, og det utfører også produksjonsoppgaver når det gjelder læremidler for lesehemmede elever. I tillegg driver Læringsentret en utlånstjeneste, til dels også av produksjoner fra Tambartun og Huseby. De to sistnevnte har klassetrinnsbestemte produksjonsoppgaver for blinde og svaksynte, og de ligger begge langt fremme i sin bruk av

digitale lydbøker.

Mens det tidligere kunne være naturlig at man på grunn av institusjonenes ulike målgrupper opprettholdt organisasjonsmessige skiller mellom dem qua produksjonssteder, ser vi i dag en annen utvikling: Introduksjon og videreutvikling av digital produksjon i tjenesteyting fører nå til et produksjonsfaglig fellesskap mellom de to nevnte kompetansesentra, Læringssentret og NLB som langt overskygger forskjellene.

Dette vises ikke minst ved introduksjonen av DAISY-teknologi i lydbok- og fulltekst-/multimedieproduksjon hvor behovene for kompetanse i redaksjonell tilrettelegging, formatstandarder, programmering og teknisk produksjon av digital lyd og tekst mv. er de samme på tvers av institusjonstypene. Også de generelle pedagogiske krav til produksjoner vil for ulike elev- og studentgrupper være relativt like på et overordnet nivå.

Oppsummert gir dette en rekke grunner til å mene at produksjonsansvaret for studielitteratur nå bør overføres til Undervisnings- og forskningsdepartementet, og som følge av dette bør virksomheten flyttes ut av NLB.

9 Noen hovedtrekk ved arbeidet i Danmark og Sverige av relevans for situasjonen i Norge

9.1 Danmarks Blindebibliotek (DBB)

Danmarks Blindebibliotek (DBB) i København er det offentlige landsdekkende hovedbibliotek for blinde, svaksynte og andre som på grunn av sitt lesehandikap ikke kan lese trykt tekst. Visjonen er å sikre disse gruppene full likestilling med andre når det gjelder informasjon. Denne visjonen er ikke minst basert på de muligheter ny IKT gir for tjenesteyting til de aktuelle gruppene.

DBB fungerer som såkalt "oversentral" for bibliotekene og bidrar til å supplere deres samlinger, og institusjonen vil fremover mer og mer fremstå som bibliotekenes felles kompetanse- og rådgivningsorgan.

Før 1998 var DBB ifølge sin egen beskrivelse preget av en industrikultur. På den tiden ble det klart at skulle DBB møte fremtidens utfordringer, måtte institusjonen omstille seg fra en industri-kultur til en vitenbasert prosjektkultur. Derfor ble det i 1998 startet en bredt anlagt omstillingsprosess, som tok sitt utgangspunkt i en overordnet analyse av brukernes og bibliotekenes forventninger til organisasjonen i fremtiden. Med basis i den viten som denne perspektivanalysen ("DBBs bedste bud på fremtiden") ga og en tilsvarende analyse på IT-sektoren ("DBBs IT-strategi"), ble det vedtatt satt i gang en omfattende utviklingsprosess fra 2000 av. Som motto for arbeidet ble satt "Danmarks Blindebibliotek i digitalt tigerspring".

Hovedstrategiene og resultatmålene for arbeidet ble nedfelt i en resultatkontrakt med Kulturministeriet, som dekker perioden 2000-2003. En ny kontrakt for perioden frem til 2007 er for tiden under forberedelse. Hovedprosjektet med tittelen "Slip verdiene løs!" har gitt rammen for kompetanseutviklingsprogrammet som har omfattet alle i organisasjonen og hvor ledelse og ansatte har deltatt på like fot. Utgangspunktet har vært å bygge opp nye kunnskaper og ferdigheter ut fra brukernes og bibliotekenes forventninger og den konkurransen som kommer fra andre aktører på feltet.

Den resultatkontrakten som nå løper, har hatt to overordnede mål:

- Større volum i produksjon for færre midler
- Flere raffinerte og IT-baserte produkter

Som en del av omstillingsprogrammet er det blitt gjennomført nesten 800 kursdager for de ansatte uten bruk av vikarer og uten at dette har gått utover produksjonsresultatene. Opplæringsprogrammet har totalt kostet ca. 1.7 mill. dkr.

Ved starten av programmet ble de ansatte grundig orientert om nødvendigheten av omstillingen. Deltakelsen i programmet var frivillig, men det ble samtidig gjort klart at de som ikke ville være med, måtte se i øynene at de på litt lengre sikt måtte forlate DBB på grunn av utilstrekkelige kvalifikasjoner.

Prosjektet rettet seg mot tre grunnleggende innsatsområder:

- Produksjonsutvikling
- Formidlingsutvikling
- Personlighetsutvikling

Hele prosessen frem til 2002 har vært ledet av innleide organisasjonspsykologer.

Det går frem av omtale av prosjektet og intervju med deltakere at omstillingen har vært en utfordrende prosess å gjennomføre, også fordi det både som ledd i omstillingen og senere etter krav om innsparinger fra regjeringen har vært nødvendig å redusere arbeidsstokken med et 20-talls medarbeidere.

DBB har for 2003 en stab på ca. 78 medarbeidere (av disse 40 kontorfunksjonærer) og et budsjett på ca. 39.7 mill. dkr, og dette er en reduksjon på om lag 2.3 mill. fra året før. Iverksettingen av den vedtatte omleggingen til full digital produksjon og formidling, jf. nedenfor, vil bety store endringer i størrelsen på og sammensetningen av personalet.

I dag fremstår DBB som en konsolidert institusjon med høy kompetanse innen fremtidsrettede innsatsområder. Dette gjelder ikke minst på IKT-området hvor DBB i dag er i fremste rekke internasjonalt. Fra starten av omstillingsarbeidet var det enighet om at omstilling til digitale medier i produksjon og formidling var den største suksessfaktoren. Derfor har det vært oppslutning om å styrke en kontinuerlig oppbygging av IKT-kompetanse, bl.a. ved opprettelse av en utviklingsavdeling, og ved en jevnlig overføring av midler internt til IKT-formål.

Med basis i denne avdelingen er det i dag utviklet og delvis implementert et IKT-system som dekker alle faser fra forberedelse av grunnlagsmateriale for produksjon til utsendelse av de ulike produksjoner. Siden alle aktiviteter innen produksjon vil ha grunnlag i elektroniske filer og gjør bruk av et felles editeringsprogram basert på oppmerkingssystemet XML, gir dette en felles digital plattform for ulike typer produksjoner:

- Elektroniske bøker i ASCII-format eller HTML
- Tekster i RTF-format eller som word-dokumenter
- Tekstfiler forberedt for lesing/utskrift i punktskrift
- Tekster til bruk i storskriftproduksjon
- Tekstgrunnlag for digitale lydbøker for syntetisk tale eller til innlesing

Det editeringsprogrammet som er utviklet, er kommersielt tilgjengelig fra DBB.

DBB vil fremover satse på to hovedformer for formidling, som begge er basert på bruk av en stor produksjonsdatabase som bestillinger hentes fra. For det første legges det stor vekt på at brukerne selv skal kunne laste ned ulike produkter direkte, både i form av elektroniske tekster og produkter med syntetisk tale. I fremtiden vil all formidling av lydbøker foregå ved automatisert bestilling, kopiering og robot-basert pakking av digitale plater i ulike innholdsformater. I dette inngår et produksjonsanlegg for fremstilling av digitale plater (tilrettelagt for lyd/tekst/syntetisk tale/blindeskrift/illustrasjoner) med en grunnkapasitet på ca. 800 plater på 8 timer, en kapasitet som også kan bygges ut etter behov.

For det andre legges det opp til løsninger som gjør retur av platene unødvendig, både fordi de er meget billige i produksjon og fordi innholdet kan beskyttes mot kopiering. Metodene for dette er ikke fullgode ennå, men det arbeides over hele verden i dag med de utfordringer det er å beskytte elektronisk innhold mot urettmessig bruk. En kan derfor regne med at det vil komme tilfredsstillende løsninger som kan erstatte de metoder for bl.a. kryptering, vannmerking, tidssperring og passordsbeskyttelse som brukes i dag. Etter manges mening vil en undertegnet bruksavtale mellom mottaker og formidler i seg selv gi en tilstrekkelig opphavsrettslig sikkerhet mot misbruk.

Det er et overordnet mål for DBB å lage løsninger slik at deres brukergrupper mottar dagsaktuell informasjon like raskt som andre grupper. Alt i dag gis det tilbud om flere informasjonsprodukter, slik som elektronisk tekst til radio- og tv-oversikter og til alle programmene like etter at de er sendt - og også med mulighet for presentasjon via syntetisk tale. For tiden foregår det forsøksarbeid med å produsere dagsaktuelle utgaver av Jyllandsposten formidlet med syntetisk tale. Slike aktiviteter vil fremover være sentrale for DBB, som i tillegg til produksjon av lydbøker, ukeblader, bøker i blindeskrift og i form av punktnoter, har en bred produksjon av aviser, tidsskrifter og annet informasjonsmateriale.

Tjenester for voksne i arbeid er et annet prioritert innsatsområde, og i det siste er situasjonen til ulike innvandrergupper med tjenestebehov blitt fokusert.

DBB startet sin digitale lydbokproduksjon i 2000 og har i dag et teknologisk nivå som ville gjort det mulig alt nå å foreta en massiv omlegging til bruk av digitale tjenester. Imidlertid har DBB valgt å satse store ressurser på forberedelsen av et fullstendig teknologiskifte med sikte på en overgang til full digital produksjon og tjenesteyting i 2006. Grunnlaget for skiftet vil være et fullt implementert totalsystem for tilrettelegging, produksjon og formidling. I samtaler med DBBs tekniske ledelse er det blitt klart uttalt at andre parter kan kjøpe seg inn som prosjektdeltakere i det produksjonsopplegget som DBB nå arbeider med å få fullfinansiert.

Overføring og tilrettelegging for bruk i digital form av de 90.000 kassettbånd (12.000) titler som DBB har på sine hyller, er alt så godt som fullført. Denne prosessen blir gjennomført i løpet av ett år og ville ved vanlig brukte overspillingsmetoder tatt ca. 5700 døgn. Under digitaliseringen fanges også de lydsignaler opp som markerer lydbokens inndeling, og alle bånd kontrolleres etter digitaliseringen ved spesielt tilrettelagte arbeidsstasjoner. Dette systemet for høyhastighetskonvertering er også tilgjengelig for brukere utenfor Danmark som betalte oppdrag. NLB er som nevnt nå i gang med å forberede et materiale på ca. 20000 bånd for digitalisering hos DBB.

Som et ledd i en planmessig overgang til full bruk av digitale medier, har DBB opprettet en Digital lydbok-klubb. Her får 260 medlemmer tilsendt en digital lydbok med tilhørende tekst hver måned, spesielt fagbøker. Målet er å gi brukerne erfaring med det nye mediet og DBB anledning til å gi veiledning til og samle opp erfaringer og tilbakemeldinger fra brukerne.

DBB er i dag i en konstruktiv dialog med forlagsbransjen om direkte bruk av medlemmenes tekstmateriale mv. i produksjonen ved DBB og har i dag et samarbeid med flere store forlag. Også i dette samarbeidet slår DBBs store kompetanse i digital produksjon positivt ut: Forlagene ser mer og mer på DBB som en interessant kompetansepartner i utnyttelsen av ny teknologi for sine egne formål.

I kontakten med forlagsbransjen og andre står naturlig nok opphavsrettsspørsmål sentralt. DBB arbeider med å finne frem til avtalemessige og tekniske ordninger som kan sikre at de digitale produkter ikke på urettmessig måte blir kopiert eller solgt til andre brukere enn dem som er godkjent som lånere hos DBB. Siden det er åpenbart at mange av DBBs produksjoner ved sin kvalitet og sitt innhold er interessante på det åpne markedet, vurderes det også å inngå avtaler med enkelte rettighetshavere om et salgssamarbeid.

DBB driver i dag et omfattende og nyskapende formidlingsarbeid med en rekke grafisk og innholdsmessig tiltalende produksjoner som ikke minst gir informasjon om de nye digitale medier som kommer. Sentralt i arbeidet er også utviklingen av hjemmesidene. Disse tilbyr en

rad tjenester, blant annet tilgang til "Dit bibliotek". Her tilbys brukerne tilgang til flere virtuelle rom med informasjon om arrangementer, internett-ressurser, nye bøker, forfatterportretter, andre brukere, underholdning mv.

For sin suksess med omstillingsarbeidet har DBB de siste årene mottatt flere nasjonale og internasjonale utmerkelse.

9.2 Instituttet for Blinde og Svagsynede

Produksjon for blinde og synshemmede studenter i Danmark blir utført av blant andre Instituttet for Blinde og Svagsynede i København. Instituttet har nasjonale oppgaver innenfor feltene rådgivning, undervisning og utdanning for ulike grupper med synshandikap. Det har et personale på ca. 170 medarbeidere og et årlig budsjett på 45 mill. dkr. På instituttet er det en Avdeling for studieservice med 13 ansatte som bl.a. for tiden har ansvar for produksjon av studiemateriell til i alt 103 studenter og gymnasiaster. Budsjettet er i dag på ca. 12 mill. dkr og består av et basisbudsjett på 8 mill. dkr fra eieren, Københavns kommune og fra ulike amt, og av et oppdragsbudsjett på ca. 4.5 mill. dkr.

Det oppgis i dag å være ca. 70 studenter med produksjonsrett som avdelingen har ansvar for, av disse ca. halvparten dyslektikere.

Fra 2002 startet overgangen til bruk av digitale fulltekst-lydbøker. Flere studioer er klargjort for digitale produksjoner, og fra 2003 vil analoge lydbøker bare unntaksvis bli produsert. I likhet med DBB, som Studieservice for øvrig ikke har et utstrakt samarbeid med, baseres produksjonen på en egenutviklet editor som tilretteleggerne bruker ved oppmerking av strukturen i det elektroniske grunnlagsmaterialet. Dette blir i stor utstrekning lagt til rette ved skanning og optisk lesing av trykte utgaver. Det er kun en liten produksjon av blindeskrift ved avdelingen. Alle produksjonene ved Studieservice blir katalogisert i DBBs database for utlånsformål.

Til innlesing av lydbøker har Studieservice knyttet til seg en stab innlesere, som til dels arbeider hjemme.

Studieservice utfører produksjonene etter avtale med studentenes studiesteder og sender faktura for utførte oppdrag basert på fulle kostnader ved produksjonen gjennom påslag av en overhead-sum på 80.7 % . Dette betyr for eksempel at produksjonene for en student i et samfunnsvitenskapelig fag kan komme opp i langt over 100.000 dkr i løpet av et høstsemester.

Når den nye "Lov om Specialpedagogisk støtte ved videregående utdannelser" (2000) kommer i full bruk, vil antallet dyslektikere som godkjennes som støtteberettigede, kunne stige betraktelig.

9.3 Talboks- og punktskriftsbiblioteket

Talboks- og punktskriftsbiblioteket (TPB) har i mange år vært et internasjonalt kjent spesialbibliotek for ulike grupper syns- og lesehemmede. Mest kjent de siste årene har TPB vært for sin innsats sammen med det kommersielle firmaet Labyrinten AB i utviklingen av et

internasjonalt konsortium for digitale lydbøker i DAISY-format og for konsortiets tekniske standardiseringsarbeid. Dette har i det siste også ført til et samarbeid med det amerikanske frivillige standardiseringsorganet NISO (National Information Standards Organisation) om en internasjonal de facto standard for digitale lydbøker. En slik standard fører til at det fremover blir kompatible standarder i bruk i mange land, og standardiseringen gir også grunnlag for et nærmere samarbeid med forlagsbransjen. I NISO-samarbeidet er også Danmarks Blindebibliotek i dag en sentral part.

TPB har for 2003 en bevilgning fra Kulturdepartementet på ca. 69 mill. svkr og en egen bevilgning til student-tjenestene på ca. 25 mill. fra Utbildningsdepartementet. I tillegg er det foretatt et investeringslån på ca. 4.3 mill. I alt 80 medarbeidere var knyttet til TPB ved utgangen av 2002.

TPB samarbeider med bibliotekene slik at alle utlån skjer gjennom dem, herunder på det viset at TPB deponerer et utvalg av litteratur ved et bibliotek etter avtale. Av de ca. 2 mill. lån av lydbøker i svenske bibliotek, er TPBs utlån til bibliotekene ca. 200.000. Alle som oppgir behov for å bruke lydbøker, blir innvilget lån i bibliotekene uten å måtte dokumentere behovet nærmere.

Man regner med at det i Sverige finnes ca. 350.000 personer som på grunn av ulike handikap vil ha behov for spesielt tilrettelagte lydbøker. I dag låner ca. 85.000 av dem lydbøker på svenske bibliotek.

TPB har også en avdeling for høyskoleservice, som omfatter ca. 1050 studenter i dag. Hovedgruppen er her dyslektikere, som har samme rett som andre til produksjonsstøtte.

TPB gikk i 2001, etter en prøveperiode på 10 år, over til å produsere alle sine lydbøker i digital form og maktet på tross av en rekke innkjøringsproblemer det året å komme opp i et samlet tilbud av nye lydbøker til brukerne på over 2600 titler (egenproduksjon og innkjøp, digitalisering av analoge utgaver mv.), dvs. 24% av den svenske bokproduksjonen målt i antall titler. Samtidig ble det startet et omfattende program for overføring av kassett-bånd til DAISY-format. I dag finnes det over 10.000 titler som digitale lydbøker, og ved slutten av 2004 vil dette tallet være steget til 20.000. For å lette overgangen for brukerne blir et utvalg av titler også overført fra et digitalt format til kassettbånd. De utlånte CD-platene blir foreløpig returnert til TPB etter bruk, men også i Sverige ser man frem til programtekniske løsninger for kopisperring som gjør retur overflødig, jf. beskrivelsen ovenfor av DBB.

Produksjonen ved TPB, både når det gjelder lydbøker og blindeskrift, skjer ved bruk av kommersielle produsenter og etter 3-årige samarbeidsavtaler. Mellom disse er IRIS Intermedia, som tidligere var en del av det svenske blindedeforbundet. Det er utarbeidet et detaljert opplegg for anbudsinnhenting av hver enkelt produksjon, og for produksjonsstyring som bl.a. regulerer art og omfang av forhåndsredigering, kvalitet i innlesingen, leveransetidspunkt mv.

Produsentene har også ansvaret for å skaffe innlesere til de ulike produksjonene. Dette er personer som læres opp av dem og som så etter prøveopptak blir vurdert av TPB. I Sverige brukes nesten aldri skuespillere til dette arbeidet, og kostnadene ved innspilling er vesentlig lavere enn i Norge.

For ytterligere å få ned kostnadene ved produksjonen, overveier TPB nå også å redusere betydelig kontroll- og rettingsarbeidet. Innleserne arbeider selvstendig i studioene uten medvirkning av teknikere. De administrerer og lagrer selv sine innspillinger på egne portable platelager som de kan nytte i alle studioene på arbeidsplassen, noe som gir en stor fleksibilitet i bruken av studioene.

Den innholdsmessige tilretteleggingen skjer både hos TPB og hos de eksterne produsentene, alt etter kapasiteten hos TPB og vanskegraden av oppgaven. Ekstern tilrettelegging kan årlig skje i opptil 70 % av tilfellene.

Ved å sette ut produksjonene sparer TPB utgiftene ved egne produksjonsanlegg og medarbeidere til drift og produksjonsoppgaver. Investeringer i utskifting av utstyr unngås også.

På samme vis gjør ekstern, anbudsbasert produksjon det enklere enn ved intern produksjon å drive en effektiv produksjonsplanlegging, fremdrifts- og økonomikontroll.

TPB har gjennom det anbudssystemet som produksjonen er grunnlagt på (og som også omfatter produksjon av blindeskrift), oppnådd å få en betydelig bestiller-kompetanse, noe som bl.a. i 2003 vil komme til nytte når kontraktene reforhandles. TPB håper da å kunne oppnå enda lavere priser på de produksjoner som bestilles.

På den annen side har TPB klart erkjent viktigheten av selv å ha kompetanse innen produksjon og å kunne teste ut nytt utstyr mv. Derfor finnes det også et eget studio ved TPB som et element i institusjonens FoU-virksomhet, og til bruk ved spesialisert produksjon.

TPB driver fremdeles et betydelig utlån av kassettbånd, men har parallelt de siste årene gjennomført en bred kampanje for å forberede brukerne på et teknologiskifte gjennom informasjon, opplæring og utplassering av DAISY-spillere. TPB har i dag utplassert til brukerne via bibliotekene over 2000 spillere til en kostnad på mange millioner svkr. Det samme har skjedd i länenes regi ettersom stadig flere av dem nå godkjenner DAISY-spillere som hjelpemiddel for syns- og lesehemmede.

Av stor viktighet har også vært den spesielle informasjonskampanjen som TPB har gjennomført over hele landet de par siste årene med et budsjett på flere millioner svkr. Over tusen brukere og andre interesserte har her deltatt på informasjonsmøter.

TPB legger stor vekt på å dyktiggjøre bibliotekarene i folkebibliotekene i å betjene syns- og lesehemmede. Derfor arrangeres det regelmessig studiedager hos TPB hvor ulike sider ved virksomheten blir gjennomgått med vekt på fremstilling og bruk av digitale produkter. Bibliotekarene får også selv foreta en prøveproduksjon av en digital lydbok.

10 Arbeidet med organisasjonsutvikling i NLB

10.1 Ønske om en ny organisering av arbeidet

NLB har siden begynnelsen av 2000 vært gjennom en omfattende planlegging av en ny organisasjonsform. Utgangspunktet var en misnøye med de daværende organisasjonsforholdene og med styringsformene, en misnøye som bl.a. kom klart frem i den nevnte AFI-rapport 2/2000.

Arbeidet med endring av organisasjonsformen og planlegging av nye arbeids- og samarbeidsformer har vært ledet av en ekstern konsulent og er blitt gjennomført i et samarbeid mellom ledelsen og de ansatte. Sentralt i arbeidet har vært en partssammensatt gruppe bestående av ledelse og tillitsvalgte som bl.a. har utarbeidet forslag til personalpolitikk, organisasjonsmodell og en handlingsplan for implementering av den valgte organisasjonsmodellen, som ble kalt "arbeidsgruppemodellen". De dokumenter som foreligger som resultat av planleggingsfasen, er relativt utførlige og beskriver ulike sider ved den modellen som NLB har ønsket å implementere.

10.2 En arbeidsgruppemodell er krevende

Det må imidlertid slås fast at dette er en meget krevende modell å arbeide etter, idet den bl.a. forutsetter at alle ansatte føler eierskap til modellen og lojalt følger opp de forutsetninger den hviler på. Den må ikke minst være grunnlagt på en felles forståelse av de utfordringer som institusjonen får i fremtiden og felles strategier for i praksis å møte disse utfordringene.

Skal en så flat organisasjonsstruktur som modellen legger til grunn, med bl.a. utstrakt delegering av ansvar og oppgaver, virke i praksis, må det også eksistere et grunnlag av tillit og ønske om samarbeid. Det ligger bak forslaget en forutsetning om at alle tar både individuelt og kollektivt ansvar for utførelsen av de ulike oppgavene og derved for modellens suksess.

Så langt den gjennomførte delprosessen med overordnet planlegging kan vurderes utenfra, synes den å ha vært relativt positiv. Den førte frem til sommeren i fjor til forventinger hos personalet om bedre og mer faglig stimulerende arbeidsplasser, mer vekt på kompetanseutvikling og bedre muligheter for å øke produksjonen og å tilpasse ressurser og ny faglig kompetanse til endrede former for tjenester.

Ikke minst har det vært et gjennomgående håp at en sammenslåing av seks fagavdelinger til to (produksjon og bibliotek/formidling) ville kunne endre de negative trekk ved bedriftskulturen som eksisterte og skape et grunnlag for bedre tilrettelagt faglig ledelse, bl.a. gjennom opprettelse av to nye stillinger som fagsjefer (koordinatorer), en justering av stillingsstrukturen og mer samhandling.

10.3 Implementeringen gikk i stå

I den handlingsplan for implementering som foreligger, går det klart frem at implementeringsfasen, av åpenbare grunner, er den mest kritiske fasen i omstillingsarbeidet. Den er kompleks og ble derfor foreslått oppdelt i flere faser. I løpet av disse fasene skulle det utformes de dokumenter som trengs for styring, faglig ledelse og administrative rutiner og for fastsetting av primæroppgavene på gruppenivå. Medarbeidersamtaler skulle holdes og en ny strategi utarbeides og forankres hos styre, ledelse og ansatte. Det skulle videre utvikles en ny, langsiktig personalplan og foretas en videreutvikling av lønnspolitikken.

Det må beklagelse konstateres at disse intensjonene ikke er blitt fulgt opp i handling.

Den fagkonsulenten som ledet planleggingsarbeidet frem til implementeringsfasen, avsluttet sitt arbeid i mai 2002, dvs. på et tidspunkt da implementeringen ikke var kommet i gang. Intensjonen var at institusjonen selv skulle gjennomføre iverksettingen av modellen. Etter de opprinnelige planer skulle dette arbeidet ta til tidlig i 2002, men av ulike grunner, bl.a. tilsetting av koordinatorene, ble tidspunktet for oppstart flere ganger forskjøvet. Et forhold som ytterligere har komplisert saken, har vært at den nytilsatte koordinatoren for bibliotek/formidling sluttet etter få måneders virke i sommer. Stillingen har vært utlyst på nytt, og også den søkeren som var innstilt i andre tilsetningsrunde, takket nei til stillingen.

Innføringen av den nye arbeidsmodellen var tenkt å foregå slik at ledelsen skulle ha ansvar for iverksetting i samarbeid med de tillitsvalgte og personalet innenfor de rammer som lov og regelverk setter. Det er imidlertid åpenbart at det er et betydelig motsetningsforhold i organisasjonen når det gjelder synet på de ansattes medvirkning i implementasjonsfasen.

I dag må det konstateres at det i NLB ikke finnes det grunnlag av gjensidig tillit mellom ledelse og ansatte som en så krevende arbeidsform som arbeidsgruppemodellen forutsetter.

Dette forholdet kommer klart frem i samtaler med tillitsvalgte og med ledelsen. De grunner for tillitskrisen som gis av ledelse og tillitsvalgte, er til dels svært ulike og går på forskjellige saksforhold, hvorav noen (de mest oversiktlige) har sammenheng med ulike oppfatninger om styringen av og medvirkningen i iverksettingen av den nye organisasjonsplanen.

I dag står saken slik at implementeringsarbeidet, i betydningen et fellesarbeid mellom ansatte og ledelse om en videreutvikling av institusjonen, er stoppet opp.

10.4 Behandling i styret

Omorganiseringen av NLB er gjentatte ganger og over lang tid blitt drøftet i NLBs styre, og bl.a. i styremøtet 18. september i fjor der det ble satt fokus på manglende samhandling og kommunikasjon. Styrets leder fikk i styremøtet den 6. november i oppgave å holde møter med ledelse og tillitsvalgte og legge sin tilråding til løsning frem på styremøtet 22. januar i år. Av ulike årsaker har denne saken hatt en langsommere fremdrift enn forutsatt, og er nå i slutten av februar ennå ikke brakt frem for styret. Dette har også sammenheng med at styrets leder ved utgangen av januar trakk seg fra arbeidet i styret med øyeblikkelig virkning.

10.5 De fremtidige utfordringer må være grunnlaget

I ettertid er det lettere enn på forhånd å se hvordan arbeidet med organisasjonsutviklingen burde legges opp. Det fremstår ikke minst som klart uheldig at den prosessen som ble satt i gang i 2000, ble startet uten at institusjonens fremtidige utfordringer først var klarlagt. Arbeidet med organisasjonsspørsmål bør foregå etter at institusjonen gjennom et bredt anlagt arbeid har klarlagt sine mål, strategier, oppgaver og tjenesteformer i et tidsperspektiv som strekker seg over flere år. Det burde i 2000 vært åpenbart at man bare på denne måten kan skape det fundamentet som arbeidet med organisasjonsutvikling og herunder en bredt anlagt kompetanseutvikling av alle ansatte burde bygge på. Enkelt sagt er det ikke minst de faglige oppgavene som tilsier hvordan man skal organisere en virksomhet og samhandle.

Som det er vist ovenfor, var det også tilgjengelig et omfattende materiale som kunne dokumentere den prosessen som Danmarks Blindebibliotek på det tidspunkt hadde satt i gang - med et på mange måter likt utgangspunkt som NLB. Situasjonen i NLB blir enda mer beklagelig når vi i dag kan se resultatene av det arbeidet som er blitt utført i Danmark.

Når dette er skrevet, må det tilføyes at den måten arbeidet med organisasjonsutvikling ble lagt opp på, ikke minst hadde direkte sammenheng med den vanskelige situasjonen som NLB i 2000 var i når det gjelder internt samarbeid, styring og ledelse. Et strategiarbeid var forutsatt som et element i implementeringen av den valgte organisasjonsformen, men dette arbeidet er altså ikke blitt utført frem til nå. Det forholdet har også gjort det vanskelig for styret å trekke opp de langsiktige utviklingslinjene for NLB.

10.6 Strategiplanlegging er viktig

Styret har flere ganger tatt opp denne saken og bedt om at det utarbeides en strategiplan. Når denne saken har vært særlig viktig i det siste, skyldes det bl.a. at NLB har hatt et ønske om å gå over til digital lyd- og tekstproduksjon.

Overgangen til bruk av DAISY-lydbøker er i seg selv et tilstrekkelig eksempel for å vise at det burde vært utviklet en langsiktig strategi og mer detaljerte handlingsplaner "med et fokus på framdriftsplan, samlet kostnadsoverslag, budsjettdekning, effekt for brukeren, opplæringsbehov, organisatoriske konsekvenser og parallelldrift/overgangsordninger", slik et vedtak om fremtidig DAISY-produksjon ble formulert i styret for NLB den 6.november i fjor.

På styremøtet den 22.januar i år ble et grunnlagsnotat vedrørende overgang til DAISY-produksjon lagt frem med vekt på de tekniske forhold og med elementer av en konsekvensanalyse. Utvikling av en strategisk plan med en tilhørende overordnet handlingsplan er imidlertid et langt større lerret å bleke.

10.7 Et godt økonomisystem

Omleggingen av avdelingsstrukturen i NLB og intensjonen om en styrket administrativ og faglig ledelse gjorde det også nødvendig å foreta omlegginger av økonomisystemet, slik styret for NLB flere ganger de siste årene også har tatt til orde for. Det er viktig å ha et økonomisystem som både kan nyttes til budsjettplanlegging og budsjettstyring av de sammensatte oppgavene som NLB har. Her står planlegging av produksjonen og økonomistyringen av produksjonsoppgavene særlig sentralt. Et godt opplegg for

økonomiplanlegging og -kontroll fortsetter også et utstrakt samarbeid mellom ulike arbeidsgrupper og avdelinger. Det er derfor betimelig at koordinatoren for produksjon, som begynte i stillingen sommeren 2000, har tatt fatt i disse utfordringene og for tiden bl.a. arbeider med de interne rutiner ved produksjon og rutiner for kostnadsberegning og kostnadskontroll av de ulike produksjonsoppgavene.

Det er også viktig, slik styret har ønsket, at budsjettet på en klar måte kan få frem de kostnader som innføring av ny teknologiplattform medfører og identifiserer de langsiktige teknologiske investeringsbehov som NLB vil ha. Her viser strukturen i budsjettforslaget for 2003 visse forbedringer i forhold til tidligere år.

10.8 Vurdering av situasjonen ved NLB i dag

NLB er et spesialisert produksjonsmiljø og bibliotekmiljø. De ansatte fremhever i samtaler at de ser sitt arbeid for blinde og svaksynte som viktig. Både i produksjonsavdelingene og bibliotekdelen synes de ansatte å ha god kompetanse innenfor de områdene hvor de tradisjonelt arbeider. Personalet hevder å være innstilt på organisasjonsendringer, men er også svært usikre på hva disse endringene, og ikke minst bruk av ny teknologi, vil bety for deres arbeidsplasser.

NLB viser imidlertid også i dag en åpenbar svikt når det gjelder teamarbeid, kommunikasjon og konflikthåndtering og har ikke tilstrekkelig IKT-kompetanse for fremtidig tjenesteproduksjon og formidling. Det finnes som nevnt heller ikke en strategiplan for NLB som drifts- og utviklingsarbeidet kan følge.

Dokumentene fra omstillingsarbeidets utredningsfase tar opp en rekke viktige spørsmål, bl.a. personalpolitikk. Det er derfor også av denne grunn forstemmende at samarbeidsklimaet for iverksetting er så dårlig at situasjonen må karakteriseres som en tillitskrise. Tillitskrisen medfører også at mange faglige og organisasjonsmessige innspill fra ledelsens og de ansattes side blir sett på med skepsis og mistenksomhet fra den annen parts side.

Denne vanskelige situasjonen reflekteres også i den synkende produksjonen i NLB de siste årene, jf. nedenfor. Mye tid og psykisk energi må nødvendigvis gå med til konfliktene, som mange av de ansatte er direkte involvert i. De problemer man strir med, kommer også bl.a. til syne gjennom permisjoner og hyppige sykefravær.

NLBs problemer har bestått over lang tid med skiftende personer i ledelsen. Det vil derfor være for enkelt å hevde at NLBs problem er et ledelsesproblem. Snarere er det slik at det av mange årsaker og over lang tid er utviklet en lite hensiktssvarende form for organisasjonskultur. Den slår også negativt ut når det tas nye initiativ for å rette opp de uheldige sidene. Som vist ovenfor, ble institusjonen gitt en sjanse til å skape et mer konstruktivt og samlende grunnlag for virksomheten gjennom det eksternt ledede arbeidet med organisasjonsutvikling, men også dette forsøket sporet av. Det synes derfor ikke å være noen enkle løsninger vedr. organisasjon eller personale som fremover kan iverksettes for å rette opp situasjonen i NLB innen de nåværende rammer. Alvoret ved en slik konklusjon blir desto større når det er åpenbart at NLB i dag står i en situasjon der alle de sentrale ledd i de tjenester som NLB skal gi, står foran en omfattende omlegging.

11 Om produksjonen ved NLB

11.1 Lydbøker

Fremstilling av lydbøker har i alle år vært kjerneaktiviteten i NLB, og på mange vis er NLBs måloppnåelse knyttet til institusjonens evne til å fremstille et stort og variert tilbud av lydbøker. De aller fleste av dem som benytter NLBs tjenester, låner lydbøker. Dette gjelder både barn og unge, studenter og eldre lånere.

Det har i flere år vært fokusert på det lave produksjonsvolumet hos NLB, både når det gjelder lydbøker og bøker i blindeskrift, jf. nedenfor. Som NLB selv fremholder, bl.a. i sitt budsjettforslag for 2003, ble det alt i 1976 satt opp et mål om at NLB på årsbasis skulle produsere ca. 500 lydbøker pr år. Dette målet er aldri blitt nådd.

11.2 Produksjonen i 2002

NLB hevder i sitt budsjettforslag for 2003 at biblioteket innenfor de budsjetttrammer som biblioteket ble tildelt for 2002, bare kunne produsere ca. 250 nye titler på lyd i året. De reelle tallene for dette årets produksjon oppgis i januar 2003 å være:

Folkebibliotek-litteratur:

- 96 titler innen skjønnlitteratur og faglitteratur, herav 3 nyprodusert som digitale lydbøker
- 14 titler digitalisert til DAISY-format fra analog utgave
- 11 titler innkjøpt fra forlag.

Dette betyr at reell nyproduksjon hos NLB innen denne litteraturdelen kun var 71 titler.

For barn og unge var resultatet slik:

- 31 titler produsert innen skjønn- og faglitteratur
- 2 produksjoner i DAISY-format
- 6 titler innkjøpt fra forlag.

Av lydbøker for studentgruppen ble det produsert:

- 154 titler, herav 146 som digitale lydbøker

Til sammen ble det altså lagt til rette 258 lydbok-titler i fjor.

Det er her på sin plass å nevne at det i perioden mai til september var produksjonsstopp for studenter og delvis også for produksjon av skjønnlitteratur. Grunnen var dels varsel om et oppstått økonomisk overforbruk og dels et krav om å dekke inn over årets driftsbudsjett et merforbruk på ca 930.000 kr året før.

Produksjonen av bøker i blindeskrift er gått noe ned. Totaltallene for 2002 er:

- 58 titler for voksne
- 59 titler for barn

- 29 titler for studenter

I alt er dette 146 titler mot 154 titler året i 2001. På den annen side må det fremheves at NLB i fjor foretok tilrettelegging av i alt 120 titler studentlitteratur som elektronisk tekst, en vekst fra 22 året før. Den utvikling vi her ser, vil trolig fortsette fremover, selv om en del studenter synes komplekse fagbøker blir best formidlet som lydbøker.

I tillegg ble det produsert 65 partiturer i punkt-notasjon.

I alt hadde NLB ved inngangen til 2003 ca. 7000 lydbøker av skjønnlitteratur og ca. 5500 av studielitteratur.

Av blindeskrift-bøker finnes det ca. 2100 titler for voksne og ca. 2200 for barn.

11.3 Antall titler er ikke et adekvat produksjonsmål

Fra mange hold, og i NLBs budsjettforslag for 2003, blir det understreket at antall titler ikke er et egnet uttrykk for produksjonsvolum. Bak titlene skjuler det seg verk av svært forskjellig omfang og varierende kompleksitet med hensyn til innholdsmessig struktur og fremstillingsform.

Produksjonen av studielitteratur som lydbøker og blindeskriftbøker er generelt meget kostbar p.g.a. omfattende tilretteleggingsarbeid og en kompleks utførelse. Siden innsatsen for studenter med produksjonsrett i mange tilfeller er blitt prioritert ved NLB, har konsekvensen gjentatte ganger vært at det er blitt for lite tid og penger igjen til produksjon av lydbøker for NLBs lånere, jf. ovenfor. Det forundrer en iaktaker utenfra at det ikke for lengst er blitt satt opp separate budsjetter for de to produksjonsområdene, i alle fall som grunnlag for produksjonsplanlegging og -styring.

Både innen studielitteratur og skjønnlitteratur har det for øvrig foregått en merkbar økning av lengden på de verkene som behandles. En skjønnlitterær bok har således i gjennomsnitt økt fra ca. 9 timer innspilt lyd i 1988 til ca. 11 timer i 2001. Både i planlegging, styring og rapportering av produksjon er det derfor mer adekvat å tale om antall timer ferdigprodusert lyd. En slik måle-enhet ligger da også til grunn for de eksterne produksjonsavtalene som Talboks- og punktskriftsbiblioteket (TPB) inngår.

I sine produksjonskalkyler for 2003 stipulerer TPB med i alt 10900 timer ferdigprodusert lyd til lydbøker til en samlet pris på ca. 7.6 mill. svkr. Dette utgjør på ett år 1/10 av spilletiden for hele bestanden av lydbøker ved NLB. Som det fremgår nedenfor, er det imidlertid en stor vanske ved sammenligning av produktiviteten mellom for eksempel NLB og TPB at det ikke foreligger et ensartet beregningsgrunnlag.

11.4 Om volum og kostnader ved produksjonen i NLB

Det synes klart at et av hovedproblemene ved NLB er knyttet til lav og til dels synkende produksjon. Det siste er oppsiktsvekkende idet for eksempel TPB melder om en årlig produksjonsøkning på 30 %, bl.a. på grunn av nye produksjonsmetoder.

Som nevnt over, er det vanskelig å skaffe seg oversikt over produksjonskostnadene ved NLB siden det ikke foreligger et økonomisystem som er innrettet mot produksjonsplanlegging og produksjonsstyring av den enkelte oppgave. Med støtte fra NLBs ledelse kan imidlertid følgende estimat fremlegges:

Kostnad i 2002 ved produksjon av	
Lydbok for skjønnlitteratur og faglitteratur	ca. kr 29.000
Lydbok for studenter	ca. kr 24.000
Blindeskriftbok for skjønnlitteratur	ca. kr 19.000
Blindeskriftbok for studenter	ca. kr 25.000

I produksjonstillene for lydbøker inngår de utgifter som utskifting av utstyr og overgang til bruk av DAISY-produksjon har medført. Administrasjonsutgifter er ikke tatt med.

I 2002 ble det for en utgift på kr 4.13 mill. kr produsert 140 lydbøker for voksne og barn. Dette inkluderer tilrettelegging av innkjøpte lydbøker og lydbøker som er overført fra analogt til digitalt format hos NLB. Slike produksjoner har langt lavere kostnader enn når man må produsere lydbøker fra bunnen av. Det kan av dette sluttes at kostnadene for hver av de 104 nyproduksjonene av folkebibliotek-litteratur det i realiteten er tale om, ligger langt over gjennomsnittstallet vist ovenfor.

Det ble i fjor produsert 154 lydbok-titler for studenter til en kostnad på 3.75 mill. kr. Gjennomsnittssummen på ca. kr 24.000, som er lavere enn for lydbøker av folkebibliotek-litteratur, skyldes at produksjonen her skjer i selvstyrt studio, noe som gir en mer effektiv produksjonsform. Ved analog produksjon er som oftest lydbøker for studenter langt mer kostbare å produsere enn for skjønnlitteratur.

Det samme vises av tallene for produksjon i blindeskrift over, der det fremgår at fremstilling av studentlitteratur i blindeskrift er langt mer kostbar enn hva gjelder skjønnlitteratur.

11.5 Spesielt om blindeskrift

Nedgangen i produksjon av blindeskrift har gått over flere år, jf. ovenfor, og har delvis sammenheng med synkende etterspørsel. I 2001 ble det foretatt ca. 1550 utlån av folkebibliotek-litteratur og 24 utlån av studielitteratur og i 2002 i alt 1315 utlån av folkebibliotek-litteratur (4453 bind) og 29 titler av studielitteratur.

På dette punkt kan det rapporteres om en annen tendens i Sverige: Tidligere var det i høy grad TPB som valgte ut de bøker som skulle produseres i blindeskrift. Etterspørselen var da laber. Etter at TPB gikk over til å la lånerne i langt høyere grad foreslå den litteratur som skulle overføres, er utlånet steget vesentlig. Grunnen oppgis bl.a. å være at det da ble rom for mye mer "folkelig" litteratur. Nyheten om at denne, tidligere vanskelig tilgjengelige litteraturgenren, nå fantes, gikk som løpeild gjennom brukermiljøene. Erfaringen fra NLB med produksjon av Harry Potter-bøker i blindeskrift, går klart i samme retning, jf. omtalen tidligere i rapporten.

Produksjonen i blindeskrift ved NLB representerer imidlertid bare en liten del av det materiale av skjønnlitteratur, faglitteratur og informasjonsmaterieell som blir produsert for blinde og

synshemmede.

Hovedinnsatsen gjøres ved Norges blindforbunds spesialtrykkeri i Bergen, som finansieres av staten. Her produserte et personale med ca. 8 årsverk i 2001 over 4.2 millioner sider punktskrift. I tillegg finnes det ved de fleste fylkeslagene egne skrivere, som stort sett brukes i informasjonsarbeidet til medlemmene og til små produksjoner. Hovedandelen av produksjonen ved NBFs trykkeri består av tidsskrifter og internt organisasjonsmaterieil.

Trykkeriet er i dag opptatt av å utnytte digital grafisk teknologi mer avansert i sitt tilretteleggings- og produksjonsarbeid. Blant annet er man interessert i å kunne utvikle et opplegg for trykking på forespørsel ("on demand"), med det mål å kunne tilby en rekke typer publikasjoner for salg. Dette trykkeriet vil fremover være i stand til å ta på seg langt mer bokproduksjon mv. og ønsker et nærmere samarbeid med andre institusjoner i sin bruk av ny teknologi i tjenesteytingen.

11.6 Sammenligning med Sverige og Danmark

Er det vanskelig å etablere et sikkert tallmessig grunnlag for en vurdering av kostnadene ved NLBs produksjon, blir det desto verre når man forsøker å sammenligne med produksjonstall og produksjonskostnader i de tilsvarende institusjonene i Sverige og Danmark. Skal en sammenligning være gyldig, må det være klart hvilke typer kostnader som er tatt med i de enkelte tall for produksjonskostnader og hvilke som er utelatt. Den korte tidsfristen for dette rapportarbeidet har gjort det uråd å foreta en detaljert tallanalyse.

Det vi imidlertid kan gjøre, er å se på om det finnes påtakelige skalaforskjeller når vurderingen av produksjonsvolum tar hensyn til de ulike budsjettnivåene i institusjonene.

NLB hadde i 2001 et budsjett på ca. 30 mill. kr (ca. 35.8 mill. kr for 2003) og et personale på ca. 43 årsverk. Tilsvarende hadde TPB i samme år et budsjett på 95 mill. svkr og et personale på ca. 70 (ca. 94 mill. svkr og ca. 80 ansatte i 2003).

Danmarks Blindebibliotek hadde i 2001 et budsjett på 46 mill. dkr og et fast personale på 79 personer (ca. 40 mill. dkr og et personale på 78 i 2003).

Av disse tallene synes det umiddelbart å fremgå at TPB har langt mer til drift og produksjonsoppgaver enn de to andre.

Ved å isolere den delen av produksjonen som går på lydbokproduksjon, fremkommer følgende forskjeller i produksjonsvolum:

TPB stilte i 2001 i alt 2607 nye titler til brukernes disposisjon (herav 1065 egenproduksjon og resten kjøp fra andre), som sammen med overføring av analoge titler til DAISY-format (ca. svkr 1500-2000 for hver overføring) ga et totaltall på 4451 titler.

Også når det gjelder blindeskriftbøker, ligger produksjonen ved TPB svært langt over tilsvarende ved NLB.

Ved DBB ble det egenprodusert 330 titler i 2001, som sammen med kopiering av filer fra forlag og innkjøp av lydbøker ga et totaltall på 503 produksjoner til utlån. DBB produserer dessuten et bredt tilfang av materiale i form av aviser, tidsskrifter, radioprogram,

meldingsblad mv. både på lyd og i blindeskrift. Organisasjonen var i tillegg midt opp i en stor omstillingsprosess i 2001 der 75 ansatte brukte ca. 3 årsverk av arbeidstiden til kompetanseutvikling.

Tilsvarende produserte NLB 278 titler som lydbøker i 2001. og det ble i tillegg kjøpt inn 20 titler fra kommersielle utgivere

Som en illustrasjon på arbeidet ved DBB gjengis produksjonsmålene for 2002 sitert fra korrespondanse med institusjonen:

”Analog lyd, egenproduksjon:	2.207 masterbånd 276 titler
Analog lyd, kopiering af forlagstitler:	1.440 masterbånd 181 titler
Analog lyd, anden (erhverv, tidsskrifter)	3.647 masterbånd 457 titler
Konvertering, analog til digital (A2Daisy):	50.000 masterbånd 6.100 titler
Digital lyd med human tale:	33 titler 459 lydtimer
Punktproduksjon, bøger:	59.300 mastersider 131 titler
Punktproduksjon, tidsskifter:	17.000 mastersider
Punktproduksjon, diverse:	ca. 20.000 mastersider
e-tekster, XML opmærkning:	200 titler
e-tekster, ASCII	49 titler
e-tekster i øvrigt:	25.000 Kb”

For 2003 regner TPB med å bruke i alt 16.447 mill. svkr til produksjonsoppgaver og vil for dette beløpet få frem 1775 nye titler til lånerne, heri også medtatt kjøp av produksjonen hos andre parter og eget konverteringsarbeid.

For ca. 8.3 mill. svkr regner TPB med å få i retur 1.400 titler i egen nyproduksjon fra de eksterne samarbeidspartnerne. Dersom vi legger NLBs kostnadstall til grunn, dvs. ca. 25.000 kr for en lydbokproduksjon, vil vi hos NLB for 1400 titler måtte budsjettere med 35 mill. kr. En slik sammenligning er imidlertid lite relevant ettersom man ved en stor produksjon kan dele de faste utgiftene på et langt større antall produkter. Likevel er det klart at selv en betydelig lavere enhetspris hos NLB enn den som er brukt ovenfor, vil gi svært store forskjeller i produksjonskostnader mellom de to institusjonene.

I Sverige har alle studenter med lesehemning (den største gruppen er dyslektikere) produksjons- og lånerett. I 2001 var dette 737 studenter (i 2003 er tallet ca. 1050). Ved NLB er det registrert ca. 75 blinde og svaksynte studenter med produksjonsrett og ca. 115 studenter som på grunn av andre funksjonshemninger har lånerett. TPB regnet med at det i 2001 gikk med ca. 46.000 svkr å forsyne hver student med tjenester. Med 737 studenter blir dette 33.9 mill. svkr. Tilsvarende produksjonstall for de 75 studentene hos NLB ville bli ca. 3.5 mill. svkr.

TPB opplyser at man i år regner med en gjennomsnittlig totalutgift pr. student på sv kr 40.500, inkl. personalkostnadene. Produksjonene vil i gjennomsnitt koste ca. 25.500 svkr.

Av NLBs budsjett for 2003 vil ca. 6.5 mill. kr gå til student-tjenester, dvs. en kostnad pr. student på ca. 87.000 kr. Da er bibliotekarbeidet og noen av de tekniske investeringskostnadene tatt med i beløpet.

Ved en vurdering av de store forskjellene må en også trekke inn det forholdet at sjansene for gjenbruk av allerede tilrettelagt materiale øker mye når man betjener så store studentgrupper som TPB gjør. For 2003 regner TPB med i gjennomsnitt å forsyne hver student med 1.3 ny tittel fordelt på 1085 nyproduserte digitale lydbøker, 144 e-tekstbøker, 7 punktskriftbøker og 137 bøker med forstørret tekst.

Det lar seg heller ikke uten videre gjøre å sammenligne norske kostnader med de danske. Avdeling for Studieservice ved Instituttet for Blinde og Svagsynede, som forsyner studenter og gymnasiaster med tilrettelagt studiemateriell, gir også utstrakt studieveiledning og driver en syns- og leseklubb. Totalt betjenes i dag 103 brukere. Basisbudsjettet for 2003 er, som nevnt tidligere, på 8 mill. dkr, og det ble sendt fakturaer til studiestedene for i alt 4.5 mill. kr.

En hovedforskjell ved produksjonen ved NLB og TPB er at NLB nesten utelukkende foretar produksjon i eget bibliotek, mens TPBs produksjon skjer eksternt hos ulike leverandører etter anbudsprinsippet og, som oftest, med grunnlag i 3-årige avtaler.

TPB inngår faste kontrakter basert på et bestemt antall timer ferdig innspilt lyd. Det betales etter graderte timesatser basert på oppgavens vanskegrad og hvor raskt produksjonen ønskes utført (for eksempel 15 dager, 8 uker, 11 uker). Hos den rimeligste leverandøren vil det i 2003 i gjennomsnitt bli betalt 600 svkr pr. time ferdig produksjon når en ser produksjon med kort og lengre produksjonstid under ett. Hos NLB er alene timeprisen til innleserne 508 kr.

Nå må det igjen sterkt advares mot ukritisk å bruke TPB som sammenligningsgrunnlag. TPB har gjennom årene fått betydelig politisk oppmerksomhet, noe som bl.a. har gitt en rimelig god økonomi og særlige satsnings- og omstillingsmidler, bl.a. knyttet til omlegging til digital lydproduksjon for ca. 10 år siden. Hos TPB drives det også en målbevisst satsing på FoU, noe som har bidradd til at TPB i dag er sentralt med i den internasjonale utviklingen av nye generasjoner av digitale lydbøker bygd på DAISY-plattform.

I Sverige er det lang tradisjon for at folkebibliotekene yter tjenester til alle grupper med syns- og lesehemning, slik at TPB her har et utstrakt nett av betjeningssteder å spille på. Dette vises ved at det årlig foretas over 2 mill. utlån av lydbøker gjennom folkebibliotekene. TPBs eget utlån til bibliotekene (som er eneste "lånevei") utgjør mindre enn 10 % av dette totaltallet.

Når dette er sagt, er det liten grunn til å legge skjul på at TPB trolig drives langt mer målrettet og effektivt enn NLB. Produksjonstallene viser dette tydelig. Den svenske modellen med et produksjonsopplegg basert på bruk av eksterne produsenter synes å gi en langt mer kostnadseffektiv produksjon enn hos NLB som selv i hovedsak produserer de tjenester institusjonen skal yte.

Ekstern produksjon ved TPB gir også en strukturelt sett enklere organisasjon enn den NLB oppviser. TPB kan konsentrere seg om å planlegge og initiere produksjon, styre økonomien knyttet til ekstern produksjon og den interne drift, låne ut produksjonen via bibliotekene, formidle informasjon om tjenestene og delta i faglig utviklingsarbeid.

Det er i denne forbindelse interessant at TPBs ledelse nå ser for seg utviklingsstrekke som fører til at institusjonen er i ferd med å utvikle seg til å bli et faglig forlag.

12 Omlegging til digitale tjenester

12.1 Prøvevirksomhet fra 1997

Prøvevirksomhet med digital lydbokproduksjon startet ved NLB i 1997 etter initiativ fra produksjonsavdelingen. NLB har i de to siste årene også satt i gang et teknisk omleggingsarbeid på flere viktige områder, noe som både har krevd økonomiske ressurser og mye oppmerksomhet og arbeidstid. Det har imidlertid vært en svakhet at denne satsingen ikke har vært forankret i en overordnet strategi for NLB og en plan for omlegging av tjenesteytingen mot brukerne.

Utprøving av DAISY ble intensivert i 2001 med produksjon av 40 titler av studentlitteraturen, mens et tjuetalls analoge lydbøker ble konvertert til DAISY-format, en prosess som tradisjonelt har krevd en del tekniker-assistanse, men som nå langt på veg kan automatiseres, og som man i Danmark har laget avanserte løsninger for. NLB vil i vår få utført konverteringsarbeid der mot betaling.

Fra og med siste halvår 2002 er all studentlitteratur på lyd lest inn i DAISY-format.. Det er også eksperimentert med såkalt fulltekst lydbok i DAISY-format, som i tillegg til digital lyd inneholder korresponderende og synkronisert digital tekst.

Den viktigste omleggingen av produksjonen ved NLB har vært utbygging av digitale lydstudioer og den nevnte prøveproduksjonen med lydbøker i DAISY-format. Overgangen til bruk av digitale, selvbetjente studioer er nå nesten fullført. Ved ferdig utbygging vil NLB ha i alt 9 digitale studioer som er lagt til rette for selvbetjening. Fullt belagt vil disse studioene kunne ha en kapasitet for innlesing av ca. 800 titler pr år.

Det er fortjenstfullt at NLB har etablert kontakt med Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana, for å utvikle samarbeidsopplegg slik at NLBs kassettbånd-samling etter konvertering kan inngå i et digitalt sikringsmagasin. Et samarbeid kan også i fremtiden utvikles for direkte tjenesteproduksjon til brukerne, som tidligere omtalt.

12.2 DAISY-spillere som hjelpemiddel

Alle studenter har i dag tilgang til separat avspillerutstyr for DAISY-lydbøker, og i de fleste tilfeller også til datamaskin med utstyr og programvare for lesing av blindeskrift og uttak av syntetisk tale. Enklere programmer for slike bruksformål kan skaffes gratis eller til lave kostnader.

Brukere av folkebibliotekjenester har ikke i dag automatisk rett til å få utlånt DAISY-spillere fra hjelpemiddelsentralene eller programvare for bruk av DAISY-lydbøker via pc.

Dette kommer av at det pr. dato ikke er fattet prinsippvedtak hos myndighetene om å tilby DAISY-utstyr som standard hjelpemiddel ved siden av (og etter hvert som erstatning for) kassett-spillere. Undersøkelser viser imidlertid at en del hjelpemiddelsentraler i dag likevel tilbyr utlån av DAISY-spillere. Dilemmaet her er det klassiske: Uten at det finnes et bestemt

volum av DAISY-titler, vil det være problematisk å få aksept for det nye hjelpemidlet, og uten tilgang til utstyr vil mange mene det er formålsløst å produsere i det nye formatet.

Det er imidlertid håp om at denne situasjonen nå er i ferd med å endres: Finansdepartementet har nylig vedtatt at alle opp til 26 år med attestasjon for alvorlige synsvansker kan få innvilget lån av DAISY-spillere, og ordningen kan ventes utvidet neste år.

Som nevnt tilbyr de fleste län i Sverige nå DAISY-hjelpemidler til lånerne, og i tillegg finnes det flere tusen spillere fra TPB til utlån via bibliotekene. Men, som før nevnt, står utlånet av analogt materiale fremdeles for den aller største andelen av utlånet også i Sverige. I Danmark satser man på en fullstendig overgang til digitale medier fra 2006.

12.3 Styret for NLB støtter overgang til DAISY

I styremøte den 6. oktober i fjor ble det vedtatt å støtte overgangen til DAISY som plattform for digital lydbokproduksjon, samtidig som det ble gitt grønt lys for å sette i gang digital produksjon av barne- og ungdomslitteratur innen eksisterende budsjetttrammer. I samme vedtak ble NLB bedt om til styremøtet 22. januar 2003 å legge frem en samlet plan for overgang til digital produksjon av folkebiblioteklitteratur.

Et notat om konsekvensene ved overgang til DAISY-lydbøker, utarbeidet av NLBs seksjonssjef for produksjon, forelå til møtet. Notatet gir en redegjørelse for den nye teknologien og de fordeler som digitale lydmedier gir for brukerne. Det blir også bl.a. gitt en omtale av de endringer som teknologiskiftet vil medføre for organisasjonen og den nye kostnadsstrukturen som overgangen til en digital plattform vil gi. På mange vis er dokumentet inspirert av den utviklingsstrategi som DBB har valgt. Styret valgte på møtet den 22. januar å ta planen til foreløpig orientering.

Selv om NLB og styret i det siste har prøvd å ta opp på mer overordnet måte tilpasningen til ny teknologi, er det ikke igangsatt en overordnet strategiplanlegging, hvor ikke minst vilkårene for en vellykket overgang til ny teknisk plattform, blir klarlagt.

12.4 Ny plattform gir behov for samarbeid

Den generelle overgangen til DAISY-format som NLB nå ønsker, er en parallell til utviklingen i andre norske kompetanse- og produksjonsmiljøer som arbeider med hjelpemidler for ulike grupper med lese- og syns- og skrivehemninger. Både ved Huseby og ved Tambartun kompetansesentra foretas det i dag produksjon i dette formatet, på Huseby utelukkende i DAISY-format. Læringssettret starter sin produksjon av DAISY-lydbøker i år. I dag er Huseby kompetansesenter trolig det fagmiljøet i vårt land som har mest kompetanse på området.

Utviklingen ute og i andre norske miljøer viser at det er høyst betimelig at det også hos NLB nå skjer en overgang til bruk av en ny teknologisk produksjonsplattform ved utvikling av tjenester for blinde og svaksynte. På den annen side må det i en periode med innfasing av DAISY-produkter i brukermiljøene også legges til rette godt gjennomtenkte overgangsløsninger, slik bl.a. styret for NLB har foreslått.

Utviklingen av digital teknologi til lydbokproduksjon og stadig økende bruk av elektroniske vitenkilder i tekstform gjør det nødvendig å tenke nytt når det gjelder nasjonalt samarbeid om kompetanseutvikling og en nærmere koordinering av produksjonsvirksomheten mellom de ulike aktørene på feltet i Norge. Læringssentret vil i vår gjennomføre en analyse av hvordan den offentlige lydbokproduksjonen kan gjøres mer effektiv.

Det er gledelig at det er startet et norsk DAISY-konsortium for erfaringsutveksling og kompetanseoppbygging på området, og at det nordiske samarbeidet på området øker. Huseby kompetansesenter deltar dessuten i teknisk utviklingsarbeid i det internasjonale DAISY-konsortiet. Det må være et mål at også NLB bygges opp kompetansemessig slik at institusjonen kan bli en aktiv part i utviklingsarbeidet internasjonalt.

Som vi har sett ovenfor, er det i Sverige ennå slik at den største del av utlånet er i form av kassettbånd. Dette betyr imidlertid ikke at et teknologiskifte trenger ta like lang tid i Norge. Det foreligger nå bl.a. muligheter til gjennom samarbeid med Danmarks Blindebibliotek å få overført alt relevant utlånsmateriale fra analog til digital form i løpet av kort tid. De ca. 20.000 kassett-bånd som er vedtatt overført, utgjør vel 3300 titler, og de kan foreligge til utlån som digitale lydbøker i løpet av året. I tillegg vil NLB årlig kunne digitalisere internt ytterligere ca. 700 titler.

13 Formidlingsvirksomheten ved NLB i dag og fremover

13.1 Utlånet i dag

Fersk statistikk fra NLB fra 2002 viser at det i 2002 ble foretatt ca. 225.000 utlån fra hovedutlånet ved NLB, ca. 21.000 fra filialen i Bergen og ca. 19.000 fra filialen i Trondheim.

Et viktig felles hjelpemiddel er databasen BiblioFil, hvor det også legges inn en rekke opplysninger som bl.a. gjør at NLB kan sende bøker automatisk til lånere ut fra den lånerprofilen de har oppgitt. Det foregår et samarbeid mellom filialene og hovedutlånet i lånevirkosmheten slik at det kan være vanskelig å gi et korrekt bilde av arbeidet ved de tre delene ut fra utlånstallene alene.

Som tidligere omtalt, er det et omfattende manuelt arbeid knyttet til både utlån og retur av kassettbåndene. Hver dag blir det i gjennomsnitt lånt ut over 900 esker, og det samme antall kommer etter avtalt låneperiode i retur. En stor innsats må legges ned i kontroll, rensing, reparasjon og lagring av innkomne bånd.

13.2 Fra utlån til formidling

Overgang til bruk av CD-plater vil revolusjonere dette utlånsarbeidet, som på sikt vil være en *formidlingsvirksomhet* mer enn en *bibliotekvirksomhet* ved at brukerne foretar sine bestillinger direkte eller indirekte fra en digital produksjonsbase. De plater som sendes ut, blir ikke returnert.

Digitale lyd- og fulltekstfiler i DAISY-format muliggjør kompakt lagring og enkel forsendelse. TPB regner med at den svenske stat vil spare ca. 14. mill. svkr årlig i portoutgifter når alt utlån er i form av digitale lydbøker. Tilsvarende tall for Norge vil være minst like store. NLB dekker imidlertid ikke portoutgiftene ved sitt utlån.

I fremtiden vil mange av brukerne kunne få tilsendt sine lån/datafiler over digitale nett med langt større overføringshastigheter enn i dag, enten direkte hjem til seg eller via folkebibliotek som laster filene ned og formidler dem til den enkelte låner. Et slikt perspektiv utgjør en viktig del av TPBs visjoner for 2005.

Som nevnt over, omfatter utlåns- og formidlingsarbeidet ved NLB langt flere oppgaver enn å motta og effektivere låneønsker, ta imot litteraturønsker fra lånerne og forestå de interne bibliotekoppgaver.

NLB er et spesialbibliotek med tette bånd til den enkelte bruker. Betydningen for brukerne av de tjenester NLB tilbyr, er mye viktigere for disse brukere enn de tjenester som sende brukere mottar fra sitt bibliotek.

Det er hevet over tvil at NLB sentralt og gjennom sine to filialer i dag gir omfattende støtte til sine lånere, og dette omfatter også informasjonsarbeid, kontaktsvirksomhet og individuell rådgivning. Likevel vil den utviklingen vi er inne i, tvinge oss til å se med nye øyne på virksomheten slik den drives i dag.

Når utlån av lydbøker på kassett-bånd erstattes av en ordning med forsendelse av digitale lydbøker etter bestilling hos en sentral produksjonssentral, vil grunnlaget for filialenes utlån falle bort.

13.3 Nye formidlingsformer

I Sverige er flere nye formidlingsopplegg på forsøksstadiet, og den svenske regjeringen bevilget i 2002 20 mill. svkr til en rad forsøk som går ut på å teste ut ulike former for bredbåndsbruk for funksjonshemmede. I programmet inngår også å opprette en servicesentral for døvblinde og, som tidligere omtalt, distribusjon av lydbøker over universitetenes datanett. Et pilotprosjekt mellom TPB og Uppsala universitet er for tiden en del av denne satsningen.

I lys av de store investeringer som er gjort ved Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana i å bygge opp avanserte løsninger for formidling av store datamengder over nett, vil det være naturlig at det legges til rette for et nært samarbeid med dette biblioteket om nye digitale formidlingsopplegg. NLB har alt i dag gjennomført et viktig pilotarbeid knyttet til etablering av et masterarkiv ved NLB og et digitalt sikringsarkiv. Dette samarbeidet bør kunne utvides til å omfatte tjenester for direkte nedlasting av lydbøker over nett og tilgang til en digital lyd tjener for avlytting av utvalgte titler ("streaming").

Med utgangspunktet i den erfaring og kompetanse som vi i Norge har gjennom virksomheten i Rana, burde vi på dette området ha ambisjoner om å ligge i utviklingsfronten internasjonalt.

13.4 Folkebibliotekene – nye samarbeidspartnere

Både fag- og forskningsbibliotek gjennomgår i våre dager omfattende endringer med sikte på å møte de krav som brukerne vil stille til dem som digitale kunnskapssentra. Så godt som alle bibliotek tjenester blir i dag basert på IKT-bruk. Kunnskaper i å utnytte internett og digitale informasjons- og kunnskapskilder blir like viktige i bibliotekets arbeid fremover som å ha god kunnskap om egne fysiske samlinger.

Derfor fremstår også folkebibliotekene nå mer og mer som ressursentra for digital informasjons- og kunnskapsformidling i lokalmiljøene og til alle grupper i samfunnet. I den videre utviklingen av en formålstjenlig, nasjonal struktur for utlåns- og formidlingsarbeidet til blinde og svaksynte må ikke minst folkebibliotekenes fremtidige rolle bli sentral.

Det må være målet i fremtiden å tilrettelegge bibliotek tjenester rettet mot syns- og lesehemmede på linje med de tilbud om lån av trykte bøker, video, lydbøker, musikk m.m. som andre grupper får. Tidligere er det omtalt pågående prøvevirksomhet med dette formål i flere folkebibliotek, og slikt arbeid bør styrkes fremover.

I Sverige foregår det i dag et direkte utlån i bibliotekene av den produksjonen som skjer hos TPB og andre produsenter av litteratur tjenester for syns- og lesehemmede. Den teknologiske utviklingen som fører til at CD-plater ikke returneres, vil også i Sverige endre bibliotekenes rolle som mellomledd i formidlingen. Men dette fører ikke til at bibliotekenes oppgaver som aktør på området blir mindre. De vil i fremtiden være viktige formidlere av kommersielt fremstilte produkter og være sentrale ledd som kunnskapsformidlere og veivisere til den litteraturen som det offentlige produserer for syns- og lesehemmede. Slik vil det også være i

Norge. For å øke kompetansen i bibliotekene på dette området bør det settes i verk en nasjonal informasjonskampanje med inspirasjon fra det svenske informasjonsarbeidet.

13.5 Samarbeid om opplysning og opplæring

Spørsmålet bør også stilles om vi i årene som kommer, på alternative måter kan sikre og videreutvikle det verdifulle opplysningsarbeidet som de tre NLB-avdelingene driver.

I dag er det mange organisasjoner og institusjoner som er engasjert i arbeidet for blinde og synshemmede. En stor del av innsatsen gjøres av Norges blindforbund (NBF) og de andre blindforbundene som gjennom sine organisasjoner med regionale ledd driver et utstrakt arbeid blant sine medlemmer, jf. også omtalen av NBFs trykkeri i Bergen. NBF utvikler også sine tjenester videre i takt med de samfunnsmessige endringer, herunder de nye krav om datakunnskap som medlemmene trenger for å kunne gjøre seg nytte av digitalt baserte tjenesteformer. Bl.a. har NBF utdannet ca. 25 datainstruktører, som i mange sammenhenger er et stort aktivum for medlemmene.

Et slikt kompetansenettverk vil for eksempel være svært viktig å samarbeide med ved introduksjon av og opplæring i bruken av DAISY-produkter. Viktige interesseorganisasjoner er også Vestlandske blindforbund og Kristent arbeid blant blinde og svaksynte (KABB). Den siste organisasjonen er også en betydelig produsent av lydbøker i DAISY-format. KABB har innen sin produksjonsnisje utviklet et interessant samarbeid med forlagsbransjen om produksjonsoppgaver. De prinsipper for samarbeid som er utviklet, kan også være relevante i planleggingen av samarbeidskonstellasjoner i andre deler av markedet. Dessuten finnes det en synspedagogisk tjeneste i hvert fylke som kan være en viktig alliansepartner. Enkelte steder er denne tjenesten så godt utbygd at den kan rette særlige tjenester mot bestemte aldersgrupper.

Også hjelpemiddelsentralene bør trekkes med i et bredt utformet opplæringsprogram for overgang til bruk av digitale lydbøker.

14 Veien videre

14.1 Innledning

Denne rapporten har i hovedsak dreid seg om to hovedtema: NLBs situasjon i dag og de store faglige utfordringene på NLBs arbeidsområder nå og i fremtiden.

Det er en kjent sak i brede kretser at NLB over en lang periode har hatt store vanskeligheter internt. I denne rapporten er imidlertid de konflikter og den vantrivsel som eksisterer i organisasjonen, bare ett av flere grunnleggende elementer som tilsier at det er behov for å tenke nytt når det gjelder organiseringen av litteraturtjenestene for blinde og svaksynte.

I de foregående kapitlene er hovedvekten lagt på å vise hvordan det nå er nødvendig å foreta en omfattende endring av organisasjonsform og tjenesteyting for å møte de utfordringer som ny digital teknologi gir.

Vi har på grunn av den vanskelige situasjonen som NLB har vært i over lang tid, mistet verdifull tid og gjort utilfredsstillende bruk av både menneskelige og materielle ressurser. De økonomiske midler som står til disposisjon, bør fra nå av settes inn i nyskapende, målrettet omstillingsarbeid, slik som i Danmark. Tiden inne til å bryte den vonde sirkelen og etablere en ny start.

Vi ser tydelig at det i tiden som kommer blir mulig ved hjelp av ny teknologi å utvikle flere, mer fleksible, rimeligere og mer brukervennlige tjenester som grupper med ulike behov kan nytte for sine formål. Mange av de nye tjenestene vil være slike som også forbrukermarkedet vil ønske. Dette åpner for nye samarbeidsformer og allianser mellom offentlige og private produsenter og leverandører av litteraturtjenester. Samtidig bidrar denne utviklingen til at barrierene mellom ulike brukergrupper bygges ned. Den viktigste oppgaven blir likevel så snart som mulig å produsere tradisjonelle basistjenester i et omfang som kan dekke behovene hos hovedgruppen av brukere.

Det er ingenting som tilsier at vårt land ikke skal kunne være på verdenstoppen når det gjelder å etablere nyskapende tjenester på området. I dag ligger vi klart bak Danmark og Sverige. Men det trenger ikke være slik.

Opplysningsarbeid utført av interesseorganisasjonene og NLB om de fordeler digitale tjenester gir brukerne, synes nå å gi som resultat at det åpnes for DAISY-spillere som hjelpemiddel for blinde og svaksynte. Ved dette kan vi også korte ned det forspranget som Sverige i dag har når det gjelder å utplassere digitale tjenester hos brukerne. Gjennom et samordnet statlig innkjøp av store kvanta spillere vil det være mulig å oppnå priser på under 2000 kr for spillere av god kvalitet og med tilfredsstillende funksjonalitet. Dette er spillere som ved enkeltkjøp koster ca. 4000 kr. Det er for øvrig ventet at prisene på avspillingsutstyr for digitale lydbøker i DAISY-format vil falle ytterligere i årene som kommer.

Etableringen og videreutviklingen av NBR har gitt oss et IKT-faglig bibliotekmiljø uten sidestykke i Norden. De nasjonale oppgavene som NBR har, knyttet til innhenting, behandling, lagring og distribusjon av digital kulturinformasjon og digitale kulturkilder er på mange måter lik dem som NLB har. Fremover vil likhetene når det gjelder tjenesteyting bli

enda større. Det er derfor særlig aktuelt å se nærmere på hvordan et tett samarbeid med NBR kan etableres i den situasjonen som NLB i dag befinner seg i.

I Stortingsmelding nr 22 (1999-2000) ”Kjelder til kunnskap og oppleving” er det også satt frem forslag om et nærmere samarbeid med Nasjonalbiblioteket. Det heter for eksempel i pkt. 8.2.2.:

”Når det gjeld Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek, vil departementet ta sikte på å få utgreidd nærare spørsmålet om å leggja denne institusjonen inn under Nasjonalbiblioteket. Bakgrunnen for dette er i fyrste rekkje behovet for å knyta arbeidet med å leggja til rette bøker og annan informasjon for synshemma opp til eit sterkare IKT-fagmiljø. Den teknologiske utviklinga vil kunna innebera djuptgripande endringar i måten slikt materiale vert tilrettelagt på. M.a. er det sannsynleg at distribusjon av fysiske dokumenteiningar vil få mindre å seia, medan elektronisk overføring av både lyd- og blindeskriftdokument vil spela ei mykje større rolle.”

14.2 Nye rammer

Som det er redegjort for tidligere i rapporten, vil de nye digitale tjenester på grunnleggende vis endre den måten for eksempel NLB har arbeidet på frem til nå. De digitale lydbøker gir alt i dag mulighet for kompakt lagring av litteratur og enkel forsendelse til brukerne. De produserte eller innkjøpte lydbøker/elektroniske tekster blir i fremtiden lagret i et åpent, fleksibelt format i en produksjonsdatabase. Fra denne fremstilles enkeltteksemplar etter brukernes ønsker. De tilsendte lydbøker og elektroniske tekster returneres ikke til avsender. Det skjer en overgang fra bibliotekfunksjoner til formidlingsfunksjoner.

Med den teknologi som nå er tilgjengelig for konvertering av analoge kassettbånd til digital form, vil det være mulig å tilrettelegge en stor del av NLBs mest aktuelle båndarkiv for digital distribusjon på CD-plater i løpet av et par år. Lagerhold i vanlig forstand forsvinner. I tillegg kommer på lengre sikt distribusjon via bredbånd til brukerne, enten direkte til dem der de er, eller indirekte ved produksjon av CD-plater i for eksempel folkebibliotekene. Direkte leveranse over bredbåndsnett til brukerne vil i de første årene trolig kun ha begrenset verdi for de grupper vi i denne sammenheng taler om. På den annen side viser det seg at spredningen av nye teknologiske løsninger som oftest tar langt kortere tid enn forutsatt i prognosene.

I en overgangsperiode inntil de fleste brukerne har fått digitalt avspillingsutstyr for lydbøker til egen bruk, tilgang til en stor bredde av digitale innspillinger og er fortrolige med bruken av sitt nye utstyr, må det opprettholdes utlån av lydbøker på kassett. Overgangsordningen bør gjøres så kort som mulig. Dette kan skje gjennom en intensiv informasjonskampanje og en omfattende utplassering av spillere til lånergruppen. Blindeforbundene, de statlige hjelpemiddelsentralene og folkebibliotekene med flere bør inviteres til et bredt samarbeid i omstillingen til bruk av digital teknologi.

En konsekvens av den digitale utviklingen er at behovet for egne bibliotekfilialer for utlån til blinde og synshemmede i Bergen og Trondheim faller bort. Det betyr at filialene bør nedlegges. Som vist i rapporten, utfører imidlertid filialene i dag en rekke viktige støttefunksjoner til enkeltlånere, bl.a. gjennom informasjon og veiledning. I mange tilfeller utgjør utlånspersonalet både i filialene og i hovedutlånet i Oslo en viktig del av lånernes sosiale nettverk. Slike funksjoner er viktige å beholde, men den store omstillingen som er nevnt over, gjør det nødvendig å finne andre måter å utføre tjenestene på.

Det må være et mål at utlånet/formidlingen også for ettertiden tilrettelegges slik at alle lånere som tar kontakt, kan betjenes ut fra sine individuelle behov. I tiden som kommer, vil mange lånere også henvende seg via internett og gjøre sine bestillinger direkte fra web, eventuelt

med støtte fra folkebibliotekene, men muligheten for å holde personlig kontakt med lånerne må like fullt videreføres og tilpasses brukernes behov.

I årene som kommer, bør hensynet til voksne blinde og svaksynte i en yrkessituasjon tillegges langt større vekt enn i dag. Det synes å være dokumentert at høy utdanning hos funksjonshemmede øker deres sjanser betydelig for å få høvelig lønnet arbeid senere. Men samtidig aktualiserer dette behovet for å gi yrkesaktive synshemmede tilgang til fagstoff til bruk i sitt daglige yrkesliv, til videre- og etterutdanning m.v. I Danmark har slike behov en helt annen prioritet enn hos oss. Det samme gjelder arbeidet for å gi litteraturtjenester på eget morsmål til dem i de nye innvandrergroppene som er blinde eller svaksynte. Et samarbeid med Deichmanske bibliotek vil her være naturlig.

Fremover vil det også være en særlig utfordring å gi gode tjenester til voksne som har dysleksi. Som vist i rapporten, er dette en gruppe som til nå ikke har hatt de samme tjenester som synshemmede. I dag er mulighetene åpnet for bl.a. ved hjelp av digitale lydbøker med synkronisert tekst å kunne gi nye tjenestetilbud til denne gruppen også.

Tidligere i rapporten er det pekt på at folkebibliotekene mer enn før bør tilrettelegge sine tjenester for alle brukergrupper, herunder for blinde og synshemmede. Folkebibliotekene kan bli viktige medspillere både ved overgangen til digitale tjenesteformer og ved at de generelt styrker sin kontakt med disse lånergruppene. Det er derfor nødvendig at NLB i fortsettelsen utvikler informasjons- og veiledningsopplegg som kan sette folkebibliotekene i stand til å yte gode publikumstjenester også til grupper med synsmessige særbehov.

14.3 Mål og oppgaver for NLB i årene som kommer

Nedenfor blir det gitt en kortfattet beskrivelse av viktige mål og funksjoner for NLB i årene som kommer:

14.3.1 Mål

NLBs mål er å tilfredsstillere behovet for litteratur- og informasjonstjenester til blinde og svaksynte både ved egenproduserte tjenester og gjennom samarbeid med andre offentlige og private tjenesteytere på feltet. Innenfor sin kapasitet bør NLB også gi tilpassede tjenester til dyslektikere.

NLB skal fremstå som et nasjonalt kompetansesenter for digital tjenesteproduksjon på sine innsatsfelt og være i stand til å vurdere og etablere de samarbeidsrelasjoner og teknologiske løsninger som tjener brukerne best.

NLB skal ha som langsiktig målsetting å drive sine tjenester på et internasjonalt høyt kvalitetsnivå.

14.3.2 Tjenesteområder

De viktigste tjenesteområdene vil være:

- litteraturtjenester som favner om de litteraturgenrer som vanligvis inngår i bestanden i folkebibliotek
- tjenester knyttet til fag- og yrkeslitteratur for voksne i arbeidsliv og videre-/etterutdanning

- formidling av samfunnsinformasjon via nye medier og i samarbeid med interesseorganisasjonene på området
- informasjons- og opplæringsvirksomhet rettet mot brukerne, herunder i et samarbeid med folkebibliotekene
- utvikling av nye former for kontakt med brukerne

14.3.3 Tjenester og kompetanse

NLB videreutvikles med hovedvekt på å være *en formidlings- og informasjonssentral* som betjener grupper over hele landet som har behov for tjenestene nevnt over.

Produksjon av digitale lydbøker, blindeskriftbøker, elektroniske tekster og notemateriale/partiturer mv. kan enten foregå som en del av NLBs virksomhet eller ved kjøp fra eksterne leverandører. Det foretas en egen utredning om hvilke løsninger som er mest rasjonelle og prisgunstige etter en samlet vurdering av produksjonskostnadene ved ulike alternativ. Se også nedenfor.

NLB skal ha stor produksjonskunnskap, bestiller-kompetanse og kompetanse i redaksjonell tilrettelegging av digitale produksjoner. NLB utfører selv redaksjonelle oppgaver, men kan dessuten i den grad det er tjenlig, kjøpe slike tjenester hos sine produsenter.

NLB må i sin stab ha solid IKT-kompetanse og ha tilgang til det omfang av eksperimentelt datautstyr på området som trengs for å delta sammen med andre fagmiljøer i en videreutvikling av tjenestene.

NLB må ha bibliotekfaglig kompetanse og videreutvikler tjenlige bestillings- og informasjonstjenester som kan nås via telefon, e-post, web og NLBs database.

NLB har ansvar for utsending av de produksjoner som tilrettelegges, og må derfor ha datautstyr med stor kapasitet for produksjon og automatisert pakking av digitale plater. Det er også nødvendig med tilgang til utstyr og ekspertise for å utvikle tjenester knyttet til formidling av produksjoner via bredbånd.

NLB skal være en pådriver i arbeidet for et nærmere samarbeid med forlag, opphavsrettsorganisasjoner og andre om direkte bruk av deres elektroniske grunnlagsmateriale i produksjonsarbeidet.

14.3.4 Produksjonsmål

Det bør være et overordnet mål for videreutviklingen av NLB å bringe produksjonen av litteraturtjenester for blinde og svaksynte opp på et helt annet nivå enn i dag. Et foreløpig mål bør være snarest å nå opp i det produksjonsvolum som alt i 1976 ble satt for arbeidet i NLB.

På samme måte bør det være et mål å bringe kostnadene pr. produsert tittel ned på et langt lavere nivå enn i dag.

14.3.5 Utlån av lydbøker på kassett mv.

I en overgangsfase på inntil 2 år videreføres den utlånsvirksomheten som i dag foregår ved NLB. Det forventes et jevnt synkende behov for utlån av lydbøker på kassettbånd etter hvert som stadig mer av den aktuelle litteraturen blir tilgjengelig på digitale medier. Virksomheten

blir derfor å se på som et tidsbegrenset prosjekt hvor omfanget og arten av tjenestene hele tiden tilpasses de aktuelle behovene. Se mer om dette nedenfor.

14.3.6 Personale

NLB må etter en omstillingsperiode ha en sammensetning av sitt personale som direkte reflekterer omleggingen til bruk av digitale tjenester. Det må gjennomføres et eget opplæringsprogram med vekt på de nye kompetansekrav som vil bli stilt til medarbeidere innen administrasjon, IKT-utvikling, produksjonsforberedelse, formidlings- og informasjonstjenester. Det samme gjelder behovet for å profesjonalisere den interne produksjonsenheten.

14.4 Virkninger for NLB av den foreslåtte videreutviklingen

14.4.1 Ansvar for produksjon av studielitteratur overføres til UFD

Det foreslås at ansvaret for produksjon av studielitteratur overføres til Undervisnings- og forskningsdepartementet (UFD) og at virksomheten flyttes ut av NLB.

Student-tjenestene ved NLB består bl.a. av

- tjenester for kontakt med og veiledning til studenter
- mottak av ønsker om produksjoner
- redaksjonell tilrettelegging for produksjon
- produksjonsoppgaver
- forsendelse av ferdige produksjoner og utlån av studielitteratur

I dag er det i alt 4 stillinger knyttet til studievirksomheten: 1 stilling til redaksjonell tilrettelegging for produksjon og 3 stillinger til bibliotek- og utlånsfunksjoner mv. Produksjonsarbeidet har foregått som en vesentlig del av NLBs innsats på området, jf. omtale av dette forhold tidligere i rapporten.

De totale kostnadene ved arbeidet, eksklusiv fellesutgifter til drift og administrasjon, beløper seg til ca. 6.5 mill. kr.

Som tidligere omtalt, kan det i fremtiden bli slik at det utvikles produksjonsfasiliteter ved de større studiestedene, hvor bibliotekene etter opphavsrettslovgivningen kan foreta produksjoner for syns- og lesehemmede med grunnlag i paragraf 17 i nåværende lov om opphavsrett. Omlegging av studieformene forsterker behovet for fleksible støtteordninger lokalt på studiestedene som kan bidra til rask forsyning av litteraturtjenester for blinde og svaksynte studenter - også i løpet av et studieår.

Likevel er det naturlig å tenke seg at det også i de nærmeste årene vil være behov for et nasjonalt produksjonsmiljø for studentlitteratur. På basis av de undersøkelser som det har vært mulig å foreta i arbeidet med denne rapporten, er det naturlig å peke på Huseby kompetansesenter som det fagmiljøet som produksjonsarbeidet for studenter bør knyttes til. Den nye student-tjenesten som etableres, bør administreres av ledelsen ved Huseby kompetansesenter og faglig integreres med annen relatert virksomhet på stedet.

Det bør være målet å kunne tilby tjenester for studenter med produksjonsrett på minst dagens nivå.

For å videreføre NLBs nåværende arbeid vil det være behov for:

- personale til studentkontakt, tilrettelegging av produksjoner og formidling av ferdige produksjoner til mottaker. Informasjon om ferdige produksjoner sendes aktuelle databaseverter og kopi av lydbøkene går også til andre aktuelle formidlingsenheter, herunder NLB og Læringssentret
- personale for teknisk planlegging og ledelse av produksjonsarbeidet, dvs. produksjon av digitale lydbøker, blindeskriftbøker og elektronisk tekstmateriale
- tilgang til studioer for dem som engasjeres til å lese inn digitale lydbøker
- tilgang til fagpersonale for produksjon av CD-plater, elektroniske tekster og bøker i blindeskrift innen de økonomiske rammer som student-tjenesten har.

Det foreslås at nåværende personale som er knyttet til produksjons- og utlånstjenester for studenter, overføres til Huseby kompetansesenter. Som del av forberedelsen av nyetableringen bør det utarbeides en strategi- og virksomhetsplan der bl.a. behovet for ny kompetanse hos medarbeiderne blir identifisert. På dette grunnlag bør det iverksettes et opplæringsprogram. Slik det ser ut i dag, kan det være aktuelt å styrke arbeidet med faglig tilrettelegging og teknisk/praktiske oppgaver knyttet til innlesing og CD-produksjon. Omfanget av bibliotek-rettete oppgaver vil være lite ettersom det forutsettes at et eventuelt etterfølgende utlån av nyprodusert studielitteratur tas hånd om av de øvrige formidlingsorganene på området. Det bør tas stilling til om eldre produksjoner av pensumlitteratur i fremtiden skal lånes ut av NLB eller om et sentralt fagmiljø innen læremiddel-produksjon bør overta utlånet.

Arealet som ny-etableringen forutsetter, kan skissemessig anslås til 4-6 kontorer. Student-tjenesten må dessuten ha tilgang til studiokapasitet som gir rom for en produksjon på minimum dagens nivå. Det vil også være mulig å benytte eksterne produksjonsmiljøer i arbeidet.

Det forutsettes at det kan etableres sambruk av digitalt utstyr med Huseby kompetansesenter, bl.a. for produksjon av CD-plater, og andre former for felles infrastruktur.

Det vises for øvrig til Læringssentrets igangværende utredning om behovet for et felles produksjonsmiljø for offentlig finansiert lydbok-produksjon. Som vist ovenfor, er det mange grunner som taler for et langt sterkere samvirke enn i dag, som ikke minst bør omfatte alle fagmiljøene med oppgaver knyttet til læremiddel-produksjon for barn, unge og studenter. I tilfelle et produksjonsfaglig samvirke blir realisert, vil dette også få avgjørende betydning for organiseringen av arbeidet i den foreslåtte student-tjenesten ved Huseby kompetansesenter.

Dersom det avtalemessige grunnlaget kan komme på plass i løpet av sommeren, bør det la seg gjøre å overføre NLBs tjeneste for studenter til Huseby kompetansesenter i løpet av høsten i år.

14.4.2 Bør NLB flyttes til Rana?

Som det går frem av tidligere kapitler i rapporten, foreslås det at NLB så snart råd er, starter en planmessig videreutvikling med sikte på en fullstendig overgang til en felles digital plattform for fremtidig tjenesteforsyning. Denne vil bl.a. gi grunnlaget for å etablere digitale produksjonslinjer som omfatter alle steg fra tilretteleggingen av produksjoner til formidlingsarbeidet. Det bør være et mål at denne overgangen kan skje i løpet av en toårsperiode fra 2004 av.

En slik omlegging er krevende og forutsetter en betydelig videreutvikling av institusjonen, store investeringer i nytt utstyr, opparbeiding av nye former for kunnskap og utvikling av faglige allianser innen IKT-området.

Skal NLB kunne bli en institusjon som klarer å innfri de krav som vil bli stilt til institusjonen i fremtiden, må den være basert på et sterkt faglig og sosialt fellesskap, vilje til å gå inn i en ledet videreutvikling og en utstrakt evne til samarbeid, både internt og mot eksterne samarbeidspartnere.

Som vist i rapporten, har NLB i lang tid vært preget av en rekke interne problemer, noe som bl.a. har ført til at arbeidet med organisasjonsutvikling er stoppet opp. Det er derfor mange grunner til å tvile på om de omfattende endringer som må skje fremover, kan bli vellykkede dersom arbeidet baseres på NLB slik institusjonen fremtrer i dag.

Mange av de utfordringer som er understreket i rapporten, gjelder behovet for å utvikle sterke allianser innen IKT-området. I dag fremstår NBR i Rana som et nasjonalt tyngdepunkt når det gjelder digitale dokumentasjons- og bibliotek tjenester. NBR driver en rekke faglige virksomheter som ligger tett opp til NLBs fremtidige arbeidsfelt. Tidligere i rapporten er nevnt det samarbeidet som alt er utviklet mellom NLB og NBR om et digitalt sikringsarkiv for NLB. Resultatet av pilotvirksomheten gjør det klart at NBR alt i dag har en digital infrastruktur som kan ta hånd om NLBs arkivbehov. Det er vist hvordan et teknisk samarbeid kan ta form og bl.a. utvides til å omfatte formidlingstjenester via digitale nett. I Medielaboratoriet ved NBR pågår det en rekke utviklingsaktiviteter knyttet til behandling av både store mengder digital tekst og analogt og digitalt lydmateriale. Forholdene ligger derfor svært godt til rette for et nært faglig samarbeid med NLB om utvikling og bruk av nye produksjons- og formidlingsmetoder.

Både teknologiske grunner og behovet for å kople NLBs virksomhet tett opp mot nye faglige samarbeidspartnere tilsier at det nå er behov for å vurdere seriøst en utflytting av NLB til Rana.

14.5 Vurdering av ulike forhold ved en eventuell utflytting av NLB til Rana

14.5.1 Etableringsfasen

NLB i Rana foreslås bygd opp med de tjenester og funksjoner som skissemessig er beskrevet ovenfor. I en første fase etableres NLB som en administrativt selvstendig utviklingsorganisasjon på prosjektbasis og med en tidsramme i starten på tre år. Virksomheten

evalueres i løpet av den første perioden med det mål på friest mulig grunnlag å kunne foreta eventuelt ytterligere omstillingsarbeid med grunnlag i de erfaringer som er gjort.

Det inngås en samarbeidsavtale med Nasjonalbiblioteket om IKT-faglige og tekniske støttetjenester, herunder bistand ved etablering av en felles IKT-plattform for NLBs produksjons- og formidlingstjenester. Parallelt søker NLB å inngå et samarbeid med Danmarks Blindebibliotek med sikte på å ta del i DBBs utviklingsarbeid innen tilrettelegging, produksjon og formidling av digitale lydbøker.

Realistisk sett, vil trolig bare et fåtall av dem som arbeider ved NLB i dag, følge med institusjonen til Rana. Det betyr at NLB må være forberedt på å stå overfor en krevende oppgave med det mål å bygge opp et team av medarbeidere. Som ledd i dette arbeidet vil det være behov for å etablere gode overgangsløsninger der sentrale medarbeidere ved NLB i dag, som ikke ønsker å flytte med til Rana, kan engasjeres i et bestemt tidsrom for å bidra med nødvendig faglig kompetanseoverføring. Erfaringene fra oppbyggingen av NBR viser at det lar seg gjøre å rekruttere medarbeidere med gode kvalifikasjoner til arbeid i Rana.

14.5.2 Lokalisering

NLB søkes plassert innenfor NBRs bygningsmasse, fortrinnsvis med kort avstand til IT-avdelingen/Medielaboratoriet. Basert på de funksjoner NLB skal ha, foretas det en analyse av de aktuelle rombehovene og mulighetene for evt. sambruk av tekniske fasiliteter med NBR.

14.5.3 Produksjon

En fremtidig plassering av NLB i Rana gir en rekke utfordringer når det gjelder å få i stand gode produksjonsløsninger for digitale lydbøker, fremstilling av bøker i blindeskrift, elektroniske tekster, notemateriale mv.

Når det gjelder fremstilling av elektronisk tekstmateriale som grunnlag for litteratur- og informasjonstjenester, er imidlertid plasseringen i Rana like hensiktsmessig som en plassering lenger sør i landet.

I fremtiden vil det være et mål å få tilgang til det tekstgrunnlaget som forlagene bruker i sin bokfremstilling i et hensiktsmessig format for videre produksjon av tjenester for blinde og svaksynte. Dette tekstgrunnlaget vil også bli brukt i den faglige tilretteleggingen av verk som skal leses inn. Der det ikke lar seg gjøre å hente inn det aktuelle tekstgrunnlaget, må teksten digitaliseres via skanning og optisk lesing. Slike former for teksttilrettelegging kan like godt skje i Rana som andre steder.

Produksjon av bøker i blindeskrift bør utplasseres som betalte oppdrag, slik det tidligere er tatt til orde for i rapporten. Her fremstår et samarbeid med Blindeforbundets trykkeri i Bergen som naturlig.

På samme måte bør produksjon av noter og partiturer plasseres som oppdrag hos andre, for eksempel hos Danmarks Blindebibliotek, som bl.a. ønsker å være et spesialbibliotek for slike oppdrag.

Når det gjelder produksjonen av digitale lydbøker, er det vanskelig å se for seg at alle produksjonsoppgaver kan skje i Rana. En hovedkomponent i arbeidet med fremstilling av

lydbøker er innlesing av de enkelte verk. Det er behov for å ha til disposisjon en større gruppe innlesere som har gjennomgått opplæring i studioarbeid og har bestått den nødvendige godkjenningssprøven. Innen gruppen av innlesere hos NLB har det til i dag vært en dominans av skuespillere og medarbeidere innen mediebransjen. Innlesere med en slik bakgrunn vil det alltid være et stort behov for, men det er fremover aktuelt i større utstrekning enn tidligere hos NLB også å bruke ”amatører” med de egnede kvalifikasjoner, slik som det gjøres i Danmark og Sverige. En mer variert bruk av innlesere vil også gjøre det mulig å benytte flere innlesere fra nærmiljøet.

Det kan vise seg nødvendig at NLB i Rana som et supplement til lokal innlesing bør opprette en studioavdeling i Oslo, fortrinnsvis i tilknytning til Nasjonalbiblioteket. Sambruk av studioer som andre aktører på området disponerer, bør også vurderes.

For øvrig vises det til at det på flere punkter i rapporten er tatt til orde for at NLB bør utvikle nye samarbeidsløsninger med private produsenter. Alt i dag samarbeider NLB med eksterne parter, men det kan tenkes mer omfattende samarbeidstiltak slik at det gjennom offentlige tilskudd til privat lydbokproduksjon blir mulig å øke omfanget av lydbokproduksjonen i Norge i betydelig grad.

En offentlig støtte måtte i tilfelle innebære at NLB fikk anledning til å overta produksjonsgrunnlaget og spesialtilpasse lydbøker til behovene hos sine brukergrupper. I denne forbindelse ville et samarbeid om bruk av bestemte filformater være viktig. Dersom et slikt samarbeid fikk et betydelig omfang, ville det kunne redusere produksjonsoppgavene hos NLB i stor utstrekning. NLBs oppgave ville da i særlig grad være å produsere lydbøker innen områder som ikke ville være interessante for forbruksmarkedet. Dette vil til dels være produksjoner etter forslag fra enkeltbrukere, som i dag. Dersom det vedtas å flytte NLB til Rana, bør det som en del av planleggingen utredes nærmere ulike modeller for samproduksjon.

14.5.4 Formidling og utlån

Etter hvert som distribusjon av digitale lydbøker blir den dominerende tjenesteformen, vil NLB fremstå som en nasjonal formidlingssentral for sine målgrupper. Det anbefales at det i likhet med i Danmark etableres dataanlegg med høy kapasitet for lagring, produksjon og pakking av digitale lydbøker på CD-plater. Distribusjonen foretas som nå enten etter ønske fra brukerne i hvert tilfelle eller til enkeltbrukere etter hvert som det produseres titler innenfor de interesseområder som er registrert i brukerprofilen til den enkelte.

For å betjene lånerne med utlån av lydbøker på kassett i en overgangsperiode inntil all formidling kan skje i form av digitale lydbøker, opprettholdes dagens utlånsordning. Det må vurderes nærmere om utlånet bør videreføres i NLBs nåværende lokaler, flyttes til andre lokaler i Oslo, for eksempel til Nasjonalbibliotekets avdeling i Oslo, eller om det bør foretas en flytting av samlingen til Rana som ledd i nyetableringen av NLB der.

Videre må det avklares hvordan utlånet av tidligere produserte punktskriftbøker mv. skal foregå.

14.5.5 Økonomi

En utflytting av NLB til Rana bør legges til grunn at driften i starten kan skje innenfor de økonomiske rammer som NLB har i dag med reduksjon av de midler som hittil har gått med til produksjon og utlån av pensumlitteratur til studenter.

For å etablere en felles digital plattform ved NLB for drift, produksjon, formidling mv. vil det være behov for en ekstra utstyrsinvestering på ca. 5-7 mill. kr, avhengig av hvilke sambruksløsninger som kan etableres med NBR. Som resultat av de investeringer som NLB de siste årene har gjort ved ombygging og nyetablering av studioer for digital lydproduksjon, finnes det i dag digitalt studioutstyr som kan nyttes ved nyetableringen i Rana.

Det må dessuten stilles til disposisjon de nødvendige midler til selve utflyttingsprosessen. Kostnadene ved denne er vanskelig å anslå på dette tidspunkt.